

ТАРИХ ВА ШАХС

ЗАМИРА ИСХОҚОВА

МАШРАФ

«O'ZBEKISTON»

↔ ТАРИХ ВА ШАХС ↔

ЗАМИРА ИСҲОҚОВА

МАШРАФ

ТОШКЕНТ
«O'ZBEKISTON»
2015

УЎК: 94(575)(092)Машраб

КБК 86.38

И84

Масъул муҳаррир:
тарих фанлари доктори, профессор
Қаҳрамон Ражабов

Такризчи:
филология фанлари доктори, профессор
Нажмиддин Комилов

Ушбу рисолада XVII – XVIII асрларда яшаб ижод этган ўзбек мумтоз адабиётининг йирик намояндаларидан бири, илоҳий ишқ куйчиси Бобораҳим Машрабнинг ҳаёт ва ижод йўли мухтасар ёритилган. Шоирнинг уткир маъноли, чуқур фалсафий, латиф, қайнок дардли, майин ва шўх оҳангларга бой шеърлари қарийб тўрт асрдан буён илоҳий ишқ муҳибларини ўзига шайдо қилиб келмоқда. Рисолада Машрабнинг ана шундай асарлари таҳлил этилиб, у хақидаги зиддиятли фикрлар, тортишувларга ҳам ойдинлик киритилиб, бу қарашларининг асл моҳияти очиқ берилган.

Рисола Машраб ижоди билан қизиқувчи кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

ISBN 978-9943-01-038-6

© Замира Исхокова, 2015

© «O'ZBEKISTON» НМИУ, 2015

Кўп асрлар мобайнида халқимиз қалбидан чуқур жой олиб, ҳаёт маъносини англаш, миллий маданиятимиз ва турмуш тарзимизни, қадриятларимиз, урф-одат ва анъаналаримизни безавол сақлашда муқаддас динимиз қудратли омил бўлиб келаётганини алоҳида таъкидлаш жоиз. Нега деганда, инсонийлик, меҳр-оқибат, ҳалоллик, охиратни ўйлаб яшаш, яхшилик, меҳр-шафқат сингари халқимизга мансуб бўлган фазилатлар айнан ана шу заминда илдиз отади ва ривожланади.

Ислом КАРИМОВ

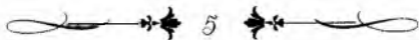

МУКАММАЛ ИШҚ ДОСТОНИ

Бобораҳим Машраб ғазал мулкининг султони Алишер Навоийдан кейин ўзбек мумтоз адабиётига янги руҳ ва ўзига хос сўз, оҳанг ва тасвир гўзаллигини олиб кирган сўз санъаткоридир. Мустақиллик йилларида барча азиз сиймоларимиз каби Машраб шахсиятига ҳам адолатли баҳо берилди. Машраб таваллуди тантанали нишонланди. Наманган шаҳрида майдони қирқ гектарлик боғ ҳамда мухташам Машраб ҳайкали бунёд этилди. Шоирнинг шеърлари бир неча бор нашр этилди.

Машраб шеъриятига хос хусусият шундаки, унинг шеър ва ғазалларида Аллоҳга бўлган ишқ тараннум этилади. Муҳаббат жомидан май ичган, ўзидан беҳабар, хушини йўқотган мастона

Машрабнинг илохий ишқ дарди инсоннинг изтироб ва кечинмалари, орзумидлари, меҳр-мухаббати билан ҳамоҳангдир. Машраб шеърятининг куч-қудрати ва умумбашарий моҳияти шоирнинг инсонпарварлигидадир. Машрабнинг ўзи — мукамал ишқ достонидир, унинг шеърлари улкан ойнаи жаҳонки, ҳар ким қидирганини топади, «бир нукта билан минг маъни жам» бўлган сарчашмадан қурби етганича олади. Машрабнинг дарду ноласи бир парча нон топиш, мансабу манфаат учун елиб-югураётган одамларнинг дарду ноласи эмас. Машраб ҳамиша инсонни инсон бўлиб қолишга, маънавий камолотга, эзгулик ва яхшиликка чорлаган. Унинг шеърларида ахлоқ-одоб масалалари юксак даражада тарғиб қилинади. Шоир жоҳиллик, нодонлик, ҳасад ва такаббурликни қоралаб, кишиларни самимий, одил, хайрихоҳ бўлишга, эзгу мақсад сари оғишмай интилиш ва гўзал ахлоқли бўлишга чақиради.

ИРФОНИЙ ИШҚ КУЙЧИСИ

Бобораҳим Машраб Наманганда ту-
филган. Машрабнинг таржимаи ҳоли
манокиб ва афсоналарда ҳам акс эт-
ган. Халқ севиб мутолаа қиладиган
«Қиссаи Машраб» авлоддан-авлодга
ўтиб, зўр қизиқиш билан ўқилган.
Шоир ўзи ҳақида шундай ёзади:

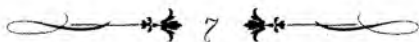
*На малакман, на фаришта, мен ҳам
одам наслидан,
Мен таваллуди ўшал фарзанди Намангониман¹.*

Халқ орасида «Машраби валиюл-
лоҳ», «Орифи раббоний», «Ошиқи
ҳаққоний» номи билан машҳур бўлган
Машраб ўз даврининг етук мутасав-
вифи, тасаввуф адабиётининг ёрқин
юлдузи, ирфоний илмлар билимдони,
умрини дунё кезиб, сарсон-саргар-
донликда ўтказган, халқнинг сеvim-
ли шоири сифатида шуҳрат қозониб,
халқ билан ҳамнафас бўлиб яшаган

¹ Машраб. Танланган асарлар / Нашрга тайёр-
ловчи А. Абдуғафуров. — Т.: Гафур Фулом но-
мидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1971. 83-б.

қаландар шоирдир. Уни «Шоҳ Машраб», «Девонаи Машраб», «Қаландар Машраб», «Эшони Машраб», «Эшони Шоҳ Машраб» деб аташган.

Шоир ёшлигидан «Махди» («тухфа килинган, хидоятга бошловчи, халоскор»), «Зинда» («тирик, умрбоқий»), «Ринди» («ахли дил, майпараст, дунё ташвишларига қўл силтаган»), «Умам» (Мухаммад (с.а.в.)га эргашувчи, банда), «Меҳри» («қуёш, ишқ оташи, нур сочувчи»), «Мирзой» («ҳоким, пайғамбар авлодларининг унвони») каби таҳаллуслар билан шеърлар ёзган. Кейинчалик халқ орасида «Машраб» таҳаллуси билан машҳур бўлган. «Машраб» сўзининг луғавий маъноси табиат, одат, хулқ, равиш, майл, ҳавас, завқ, сув, шароб ичиладиган идиш, ғоя, маслак, хулқ-атвор, хислат, мазҳаб, насиба ва ҳоказо. Тасаввуфий маслакда илоҳий ишқ шаробини ичган ошиқ. Қаландар дунёнинг ҳамма борди-келдиларидан воз кечиб, дунё бўйлаб дайдиб юрувчи дарвеш, девонатабиат киши.

Машрабнинг шеърлари ёндирувчи олов, лахча чўғ каби хаста кўнгилларни нурафшон этган. Давралар румийхонлик, хофизхонлик, бедилхонлик, машрабхонлик билан файзли бўлиб, уларнинг дилтортар шеър ва ғазаллари мароқ билан тингланган. Машраб араб, форс тиллари, Қуръон ва ҳадис илми, тасаввуф тарихини мукаммал билган, ўз даврининг муршиди комилларидан таълим олган. Шу боис ғазалларида Қуръон оятлари ва ҳадислар, пайғамбарлар, хулафои рошидин Абу Бакр ас-Сиддиқ, Умар ибн Хаттоб, Усмон ибн Аффон, Али бин Абу Толиб, унинг фарзандлари имом Ҳасан ва имом Ҳусайн, шунингдек, азиз-авлиёлар ҳаёти билан боғлиқ байтлар кўп учрайди.

Машрабнинг ишқ-муҳаббатни тараннум этувчи шеърлари шоирнинг ўзи мукаммал ишқ достони эканидан далолат беради. Машраб учун борлик, бутун олам, барча нарсалар ишқдан иборат бўлган. Унинг шеърларидаги илтижолар ўз холиқига — «ҳижрон

*ўтида юрак-бағрини кабоб этган,
минг ноз билан жилва қилган» ёри
жаҳони — Аллоҳга йўналтирилганлиги
билан аҳамиятлидир.*

Машраб бу оламини Яратганнинг зуҳури деб билади. Барча эзгулик, мурувват ва саховат худодан, чин дилдан эътиқод қилган киши бошқаларга озор бермаслиги лозим. Бир инсоннинг дилига озор берган киши ҳеч қачон Аллоҳ розилигига эриша олмайди ва Ҳақ ишқида олов бўлиб ёна олмайди.

*Дил — муҳаббат хонайи ишқсиз ижобатдин эмас,
Мағзи йўқ нопоклар аҳли риоятдин эмас¹.*

Машраб умр бўйи асл моҳияти билан ўзиники бўлган сўзни — ишқ-муҳаббатни тараннум этди. Унинг бадий мероси шеър, рубоий, ғазал, мустазод, мураббаъ, мухаммас, мусаддас, мусаббаъ, мусамман, маснавий ҳамда фардларни ўз ичига олган «Девони Машраб»да мужассамдир.

¹ Машраб. Девон. 304-б.

Машраб тасаввуф оламининг илк намояндаларидан бири Шайх Увайс Қаранийга бағишлаб «Қиссаи Вайсул Қараний» номли 180 байт, 360 мисрадан иборат маснавий ёзган.

Машрабнинг яна бир асари «Қиссаи Меърожномаи Расули Акрам» бўлиб, унда Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.)нинг меърожлари — малакут оламига чиқишлари, арш, курси, лавҳ, қалам, жаннат, дўзах ва бошқа ажойиботларни кўришлари, Аллоҳ таоло билан ҳол тили билан сўзлашиб, яна ўз жойларига қайтишлари ҳикоя қилинади. Бир яҳудий бу қиссага ишонмасдан, бошидан турли воқеаларни кечиргани ва ниҳоят қилмишидан пушаймон бўлиб, тавба қилган, иймон келтириб, исломни қабул қилгани баён қилинади.

Машрабнинг «Мабдаи нур» ва «Кимё» номли ахлоқий ҳикоялар жамланган шеърий асарлари илоҳий-ирфоний ғоялар манбаидир. Машрабни ҳақиқатан ҳам серқирра ижодкор дейиш мумкинки, у ишқ уммонидаги

«минг маънини бир нукта билан мух-тасар этган», ишқдан алангаланиб, ёниб-куйган ва яна қайта тирилиб, ўзини ишқ гирдобига урган. Машраб том маънода «рухоният куйчиси», «ирфоний ишқ куйчиси», чинакам сўз санъаткоридир. Унинг шеърлари ҳамиша кўнгилларни тўлқинлантириб, нурафшон туйғулар ҳадя этган.

Машраб шеърларида «ҳажри ўтида куйдириб, юрак-бағрини бир-ён айлаган, қатра ваҳдат майидан баҳраманд этган, давосиз дардга йўлиқтирган, ишқ йўлида бечора, зор, бенаво қилган, ақлини олиб, жонига ўтлар ёққан» Аллоҳ завқу шавқ билан тараннум этилган.

«Хусну жамолининг ўтида парвона бўлган, дил даштида гам оҳуларига ватан этган, қонлиг танасига ишқ либосини кафан қилган, ишқ аҳлига ўтлиг юрагини чаман этган, зулми-ни қариндошу гамини падар деб билган, қаландарлик жандасини кийиб, ўзини дарбадар этган, ҳар дақиқада юз дарду алам чеккан» Машраб учун

«бир худодин ўзгаси барча галатдур». Шунинг учун Машраб жилвагарнинг ўзини хоҳлайди:

*Бу тани хокинию руҳи равонни на қилай?
Бўлмаса қошимда жонон бу жаҳонни на қилай?
Ёрсиз ҳам бодасиз Маккага бормоқ не керак,
Иброҳимдин қолгон ул эски дўконни на қилай?
Урайшиму бошима саккиз беҳишту дўзахни,
Бўлмаса васли менга, икки жаҳонни на қилай?
Аршининг кунгурасин устига қўйдим аёғим,
Ломакондин жой олибман, бул маконни на қилай?
Заррайи нури қуёшдек бу жаҳон ичра тамом,
Ошкоро бўлмаса, сирри ниҳонни на қилай?
Бир худодин ўзгаси барча галатдур, Машрабо,
Гул агар бўлса қўлимда, ул тиконни на қилай?'*

Тазкира ва маноқибларда «султон ул-орифийн» («орифлар султони», «маърифат даражасига эришган сўфий»), «бурҳон ул-муттақийн» («такводор, парҳезкор, гуноҳ ишлардан тийилган, ҳалол иш тутувчи»), «зубдат ул-мутакаллимийн» («сўзловчи, нотикларнинг сараси, қаймоғи») деб улугланган Машрабнинг ҳаёти ва ижоди ўзига хос ҳамда такрорланмас. Машраб «жисми жонини» куй-

¹ Машраб. Девон. 103-6.

дирган ишқ шуъласини оламга ёяди ва бундан афсусланмайди, унинг учун бошқаларнинг танаю маломати, гап-сўзлари, ифвою бадбинликлари аҳамиятсиз, ўзини «ишқ аҳлининг султони» деб билади.

Бир миллатдан чиққан ноёб истеъдод эгаси ўша миллат фарзанди бўлиб қолмай, барча миллат ва элатлар учун қадрлидир. Машрабни башарият шоири дейиш мумкин, унинг юрак қони битилган хароратли шеърлари барчага бирдек манзур бўлган. Унинг шеърларини муътабар ҳисоблаганларки, «дард кўрган юракдан чиққан сўз дардли қалбларга малҳам бўлган».

«МЕН ТАВАЛЛУДИ ЎШАЛ ФАРЗАНДИ НАМАНГОНИМАН»

Машрабнинг ҳаёти афсона ва ривоятлар билан қўшилиб кетган. Ровийлар маноқибларни завқ билан айтганлар, ҳикоялар оғиздан-оғизга ўтиб, эл орасига тарқалиб, Машраб номи тилларда дoston бўлган. Ривоят қилинишича,

Машрабдаги гуноҳлардан сақланиш хислати ҳали туғилмасиданок намоён бўлган экан. Бир куни Машрабнинг онаси йиғирилган ипларни сотиш учун бозорга олиб борган ва қайтишда ерда ётган икки дона узумни олиб оғзига солган. Шунда онасининг қорнидан овоз келган: «Эй, она, худодин қўрқмай, махлуқдин уёлмай, кишини ҳақини нима деб едингиз? Агар шул узум эгасини рози қилмасангиз, қорнингиздин зойиб бўлиб кетарман». Бундан кўрқиб, ҳуши бошидан учган она шу заҳоти баққолнинг олдига бориб, ерга тушган икки дона узумнинг ҳаққини тўлаган экан. Бу ажиб ҳолдан таъсирланган баққол барча нарсасидан воз кечиб, ҳақиқат йўлига кириб, илму маърифатдан насиба топган экан.

Машраб 1653 йилда Наманганда бўзчи Валибобо ва Биби Салималар оиласида туғилган. Унга Раҳимбобо деб исм қўйишган. Жуда кўп манбаларда Машрабнинг исми «Бобораҳим» деб ёзиб келинган. Машрабнинг ўзи

шеърларида Раҳимбобо эканини ёзган.

*Чину Наманган ичида юрди Раҳимбобо сўраб,
Топмади бир ҳодийини, толиби роҳ-барор ўзум¹.*

Машрабнинг туғилган йили ҳам 1640, 1657 йил деб нотўғри кўрсатилганки, «Газкираи каландарон»да: «Ҳазрати Шох Машраб мавтлари (ўлими – З.И.) айёминда умрларидин 58 сана кечуб эрди», деб қайд этилган. Машрабнинг қатл этилган вақти 1711 йил экани манбаларда аниқ кўрсатилгани учун унинг туғилган йилини 1653 йил экани тасдиқланади.

Машрабнинг болалиги ҳам ўзига хос бўлиб, худога иштиёқ ҳислари жўш урган пайтлари беихтиёр шеър айтиб юборган. Бу фавқулодда ҳодиса бўлиб, унда кучли истеъдод барқ урар эди. Кўчаларда ялангоёқ, кийим-бошсиз ёғоч от миниб юрар, халқ уни ўраб олиб гапга тутишар, шеър айтиб беришини сўрашар экан. Фарзандларидаги илмга ташналик, туғма истеъ-

¹ Машраб. Девон. 173-6.

дод ва қобилият унинг ота-онасини бефарқ қолдирмаган. Улар фарзандларини 7 ёшида ўқишга беришган.

Ёшлигидан зийрак, тиришқок, ҳар нарсага қизиқувчан бўлгани учун Машраб хат-саводини тез чиқаради. Ўсмирлик пайтидаёқ Қуръон, ҳадис, форс-тожик адабиёти, араб тили ва адабиётини чуқур ўрганган, ўзбек ва форс-тожик тилида ғазаллар битиб, шеърларида халқ мақоллари, ҳикмат ва ибораларни усталик билан қўллаган.

Алифни дилга жо қилмоқни

бисмиллодин ўргандим,

Шаҳид қонини тўкмакни

Каломуллодин ўргандим.

Ўшал кунни ҳашт дари Жаннатни бир

бугдойга сотмоқни,

Тариқи бандаликни Одаму Хавводин ўргандим.

«Заламна раббано»ни дилга жо қилмоқни

ҳар соат,

Гунаҳ қилмоқни ман Одам сафиййуллодин

ўргандим.

Ҳама айтурки, Машраб, мунча илми

кимдин ўргандинг,

Худо лутф айлади, ман барчани

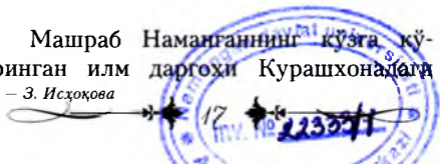
Мавлодин ўргандим¹.

¹ Машраб. Девон. 138-6.

Машрабдаги илм-маърифатга бўлган иштиёқ тасаввуф илмини ўрганишга йўл очган. Машраб Фаридиддин Аттор, Ҳофиз Шерозий, Саъдий Шерозий, Жалолоддин Румий, Лутфий, Алишер Навоий каби забардаст шоирларнинг ижодига қизиқиб, уларнинг шеър ва ғазалларини ёд олган. Машраб ҳозиржавоб, ҳофизлик қуввати ва кучли хотира эгаси бўлгани боис Валибобо фарзандининг истиқболи учун қайғуриб, уни Фарғона водийси сўфийларининг раҳнамоси, наманганлик машҳур эшон Домулло Бозор Охундга шогирдликка берган. Биринчи сабоқдаёқ берилган саволларга қайтарган жавоблари билан Машраб ўзининг кучли идрок эгаси, ноёб истеъдод соҳиби эканлигини намоён этган.

МУЛЛА БОЗОР ОХУНД – МАШРАБНИНГ УСТОЗИ

Машраб Наманганнинг кўзга кўринган илм даргоҳи Курашхонадаги
2 – З. Исҳоқова

мадрасада Хўжа Убайдуллоҳ Мулла Бозор Охунд (ваф. 1668 й.) қўлида таълим олган. Мулла Бозор Охунд XVII аср бошларида Наманганнинг Чортоқ ва Янгиқўрғон туманлари оралиғидаги Кўшон қишлоғида туғилган. Унинг отаси асли Косонсой туманидан бўлиб, ўз даврининг зиёлиларидан бири бўлган. Бошланғич таълимни ўз қишлоғида олгач, Мулла Бозор Охунд Наманганда ўқишни давом эттирган. Мадрасада ўқишни тамомлагач, бухоролик авлиё Мирзо Баходир Бухорий (ваф. 1649 й.)га мурид бўлган ва иршод (йўлланма) олиб, муршидлик мақомига эришган.

Мулла Бозор Охунд билимларини янада мустақамлаш ҳамда тариқат илмини ўрганиш учун Қашғарда катта нуфузга эга бўлган Хидоятulloх Офокхўжа (ваф. 1695 й.) хузурига йўл олади. Йиллар давомида шайх хизматида бўлади. Шариат ва тариқат илмларини пухта эгаллагач, Офокхўжа унга «Охунд» унвонини

беради. Бу унвон, асосан, шариат ва тарикат илмларидан устозлик килиш иқтидорига эга бўлган сўфийларга берилган. Мулла Бозор Охунд Наманганга қайтгач, Курашхонадаги мадрасада мударрислик қилади. Мулла Бозор Охунд Фарғона музофотида тарикат илмининг етук намояндаси сифатида шуҳрат қозонган ва «Подшоҳхўжа», «Домулло Охунд», «Мулло Бозор Охунд» деб улуғланган.

Мулла Бозор Охунд *«ҳақиқий муҳаббат қуёши, илм осмонининг тўлин ойи, ҳақиқат денгизининг дурри яктоси, фан боғининг булбулигўёси, донолик чашмаси, Наманган авлиёларининг сўнггиларидан бири, Аллоҳнинг сидқ билан ибодат қилгувчи бандаси, ўз кароматлари билан шуҳрат қозонган, насаб шажараси Ҳазрати Шери Худо (Али р.а.)га бориб тақалади»*, деб таърифланган. Мулла Бозор Охунд қачонки Аллоҳ номи ни зикр қилса, оғзидан олов ёлвираб чиқар экан. Зикр тушаётганлар олов нуруни кўриб туришар экан. Унинг

отаси Султон Муҳаммадхон туркистонлик бўлиб, кейин Қўқонга кўчиб келган. У ерда уйланиб, сўнг оиласи билан Наманганга келиб, муқим яшай бошлаган экан. Отасидан сўнг пири муршидликни Мулла Бозор давом эттирган. Султон Муҳаммадхоннинг қабри Наманган шаҳрининг Курашхона маҳалласида. Унинг ёнида Мулла Бозор Охунднинг қабри бор. Макбара шўролар даврида ер билан текисланиб, ўрнига бошқа бино қурилган. Бу табаррук зиёратгоҳ ном-нишонсиз йўқ қилинган. Мустақиллик туфайли миллий қадриятларимиз қатори Мулла Бозор Охунд мақбараси ҳам тикланди ва ўз ҳолига келтирилди.

Мулла Бозор Машрабга устозлик қилади. Мадрасада таълим олган чоғларидаёқ, Машраб шеърлари билан танилган. Охундни Машрабдаги туғма истеъдод ва «илми ладуний»дан хабардорлиги, ақл-фаросати ва зукко сўзлари ҳайратга солади. Машраб Мулла Бозор Охунднинг ақлу зако-

вати ва фаҳму фаросатини шундай таърифлаган:

*Маърифатнинг гулзори Мулло Бозор девона,
Ошиқларнинг сардори Мулло Бозор девона.
Йўқтур асло кийнаси, баҳри урфон сийнаси,
Нури Ҳақ ойинаси Мулло Бозор девона.
Жойларидур Наманган, Ҳақ йўлида жон берган,
Муридларини севган Мулло Бозор девона.
Ичларидур тўла нур, пирларидур Баҳодур,
Бухорода ул машҳур, Мулло Бозор девона.
Машраб ўзи девона, ишқ ўтига парвона,
Йўл юрадур сарсона, Мулло Бозор девона¹.*

Машраб устози Мулла Бозор Охунд хузурида бир неча йил таҳсил олиб, илоҳиёт сирларини ўрганган. Баъзи манбаларда, «Мулла Бозор Охунд Машрабнинг иқтидори зўрлигидан уни Офоқхўжа хузурига кеткизган», деб ёзилган. Бошқасида эса, «Мулла Бозор Охунд Машрабнинг тўғри йўлдан озиб бораётгани учун ҳадиксираб, уни Қашгарга юборган», дейилган. Аслида Мулла Бозор Охунд Машрабнинг иқтидори ва илмга иштиёқи, тасаввуф илми-

¹ Машраб. Девон. 57-6.

ни камолотга етказиши учун уни Қашғарга, устози Офокхўжа ҳузурига юборган. Офокхўжа «*Машрабнинг дил чароғига ёғ қуйиб, филитасини тайёр қилиб, равшан қилгон бир пири комил*» эди.

«ҚУДДУСАРО АЗИЗ ХЎЖАМ МАШРАБ ОТИМНИ ҚЎЙДИЛАР»

Ҳазрати Хўжа Ҳидоятуллох (Офокхўжа) Махдуми Аъзам Даҳбедий авлодидан бўлиб, ўз даврининг «кутби олам» даражасига кўтарилган тасаввуф алломаси эди. Унинг отаси Муҳаммад Юсуф Самарқанд вилоятининг Даҳбед қишлоғида туғилган. У ўз даврининг мутафаккирларидан бири бўлиб, умрини ислом дини ривожига бахш этган. Муҳаммад Юсуф оиласи билан Қашғарга кўчиб ўтган. Офокхўжа 1625 йилда Шарқий Туркистоннинг Кумул кендида туғилган. Илк сабоқни отасидан олиб, ислом дини қонун-қоидалари, илоҳиёт илми ва тасаввуф, нақшбандийлик тариқатини ўрганган. Отаси вафоти-

дан сўнг, Офокхўжа унинг ўрнини эгаллаб, халқни тўғри йўлга чорлайди. Офокхўжа жуда кўп хислатларга эга бўлган. Унинг буюк иқтидорга эгаллиги бутун Қашғарга ёйилади ва чор аτροφдан кишилар унга мурид, яъни шогирд бўлиш учун келишади.

Офокхўжанинг олий унвон, яъни «офоқ» деб улуғланишининг боиси шундаки, унга эргашган ва унинг сўзларидан файз олган кишилар уни «уфқ», «ёруғлик эгаси» деб атаганлар. Офокхўжанинг хаёти жуда ибратли бўлиб, у ҳар куни уч лукма таом билан қаноатланиб, бутун умр рўза тутиб ўтган. Хўжанинг уйида зикр учун икки мингдан зиёд мурид тўпланган. Зикрдан сўнг Офокхўжа дарвешлар даврасида Жалолиддин Румийнинг «Девони Кабир», «Маснавий» китобларидан парчалар ўқиб, уларнинг ботиний маъноларини тушунтириб берган. Дарвешлар асар таъсирида хушларини йўқотиб, жазавага тушишган, йиғилар оламини тутиб кетган. Зикрда Офокхўжанинг дам

уришидан турли касалликлар билан оғриган (фалаж, кўр, майиб) беморлар бутунлай тузалган.

Офоқхўжа камбағал ва бева-бечораларнинг меҳрибон, саховатли кишиси бўлган. Офоқхўжанинг хонақоси барча дарвешлар учун очиқ бўлган. Офоқхўжа дарвешлар учун масжидлар ва хонақоҳлар қурдирган. Унинг вақф ерларидан келадиган улушлари дарвешлар тасарруфига берилган. Офоқхўжа фавқулодда каромат соҳиби бўлиб, дарвешлар қалбидаги ўзгаришларни ботиний нигоҳ билан англаган. Машраб «*Қашғар тарафидин бир марди Худо иси келадур*», деб Қашғарга йўл олган:

Азалдин то абад, дўстлар, ҳамиша
оҳ деб келдим,
Тилимда раббиял аъло, яна Аллоҳ деб келдим.
Ки сан авлоди Пайгамбар, отингдур
ҳазрати Офоқ,
Ки навмид қўймагайларким, улуг даргоҳ
деб келдим.
Азалдин манга солди ушбу ўтни,
эй мусулмонлар,
Анинг учун куярман туну кун юз оҳ
деб келдим.

Хидоят кўргузунг, Офоқ хўжам,
пушти паноҳим сиз,
Адашган, йўлда қолганман, гарибга роҳ
деб келдим.
Кел, эй Машраб, умид этгилки,
афв этгай гуноҳингни,
Ҳасан бирла Ҳусайним ҳурмати ул
шоҳ деб келдим¹.

Офоқхўжа Машрабни муридликка қабул қилиб, унинг жисмоний, руҳий тарбиясига алоҳида аҳамият беради. Маълумки, шайхлар мурид тарбиялашда уларнинг маънавий камолотга эришишлари учун турли вазифаларни юклаганлар. Айниқса, муриддаги манманлик, шошқалоқлик, ўзбилармонлик, худбинлик, қайсарлик, такаббурлик каби салбий иллатларни йўқотиш учун уларга маълум вазифалар катъий белгиланганки, Машраб ҳам «Йўл уза келди Машрабинг, қўл узат, эй Офоқхўжам» деб ёзган.

Даъвийи ишқ этгани Мажнуни бенаво керак,
Ўзини хоксор этиб, дарбадари гадо керак.
Шому саҳар фиғон этиб, ёр висолини тилаб,
Тун кечаларда уйғониб, ёш тўқубон дуо керак.

¹ Машраб. Девон. 144-6.

*Жаҳду жадал бугун, эртани кечга қўймагил,
Орифи Ҳақ бўлай десанг, Адҳами босафо керак.
Чиқти Расул мақом ошиб,*

*Жабраил эргашолмади,
Яъни бу сирни билгали орифи мунтаҳо керак¹.*

Офокхўжа Машрабга мукаммал та-
саввуфий таълим берган. «Қиссаи
Машраб»да Машраб Офокхўжа хона-
қоҳида кўп йиллар хизмат қилгани:
ўтин ташиб, сув олиб келгани, Ҳаз-
ратнинг хос маҳрами бўлгани зикр
этилган. Машраб ўн йил давомида
пир хизматини адо этади.

*Эй биродар, кийибман бир кийимни етти йил,
Бас, машаққат тортмагунча лойиқи
дийдор эмас.*

Шўролар мафкураси таъсири ос-
тида ёзилган барча асарларда (мус-
тақилликкача бўлган давр назарда
тутилмоқда) Офокхўжа номи камси-
тилиб, мутаассиб дин арбоби, деб уни
Машрабга душман қилиб кўрсатилган.

Ваҳоланки, дунёда икки офок
бўлса, «Қутб ул-олам»нинг бири бу-

¹ Қиссаи Машраб. 34-б.

хоролик буюк мутасаввиф Хўжа
Абдулхолик Гиждувоний, иккинчиси
Офокхўжа эди.

Тарихга мурожаат қилсак, Машрабнинг Офокхўжа даргоҳидан кетиши ва яна пир ҳузурига қайтиши ўша давр ижтимоий-сиёсий воқеалари билан боғлиқлиги англашилади. Маълумки, шайбонийлардан кейин таназзулга юз тутган жамиятда феодал тарқоқлик кучайган. Сиёсий парокандалик иқтисодий емирилишлар олдини олмаган, аксинча, ҳамма балою офат халқ бошига ёвилган. Офокхўжа жуда катта мавқега эга бўлганини эътиборга олсак, халқ сиёсий инкироздан чиқиш учун Офокхўжани хонликка кўтаради. Лекин тож-тахт даъвогарлари Офокхўжани енгиб, уни Қашгардан бадарға қилишади. Бир муддат қувғинда яшаган Офокхўжа яна юртига қайтади. Демак, Машраб Офокхўжадан ижтимоий-сиёсий сабабларга кўра маълум муддат узоқлашган. Бу пайтда Машраб қаландарларга қўшилиб, юрт кезган.

Офокхўжа Машрабнинг ижодий иқтидорини юқори баҳолаган. Аллоҳга бўлган кучли муҳаббатини тараннум этган ғазалларидан таъсирланиб унга «Машраб» («ишқ шаробини ичган», «илохий шаробдан сархуш») тахаллусини беради. Машраб бу ҳақда шундай ёзади:

*Ҳар нафасики манда бор бўлди
мадад Офокхўжам,
Бўлмаса бир қуруқ ёғоч, даштида кўҳсор ўзум.
Қуддиса сирриҳу Хўжам отимни «Машраб»
дедилар,
Кашгару Ёрканд ичида соҳиби гуфтор ўзум!*¹

«Қиссаи Машраб»да Офокхўжа даргоҳида хизмат қилиб юрган Машраб муршидига густоҳлик (сўфийлар ахлоқига зид хатти-ҳаракат) қилиб, ҳарамдаги чўрилардан бирини севиб қолгани² ва Офокхўжанинг ғазабига

¹ Машраб. Девон. 173-6.

² Пир-муридлик одобига кўра, маноқибда келтирилган бу ривоят мантиққа зид бўлиб, етти йил хонақоҳда тарбия кўрган «ошиғи барҳақ»нинг ҳарам чўриси билан пир даргоҳидан қувилишгача ишқий муносабатда бўлиши ва яна кечирилиб, пир даргоҳига қайтиши ишонарли эмас.

учраб, гуноҳини бўйнига олгани қайд этилган:

*Билдимки, отинг Ҳазрати ҳодийи музиллин,
Мақбули ҳидоят бўлайин деб, гуноҳ эттим¹.*

Офокхўжа «Машрабдин Мансури Ҳалложнинг бўйи (ҳиди) келадур», деб уни жазолашга буюради ва Машрабни даргоҳидан бадарға килади. Офокхўжа Машрабнинг буюк мутасаввиф Мансур Ҳаллож (ваф. 922 й.) каби ўлим топиши ва Махмудхон томонидан осиб ўлдирилишини олдиндан башорат қилган экан. Ана шундан кейин Машрабнинг ҳаёти то ўлимига қадар сарсон-саргардонлик ва дарбадарликда ўтган.

Машраб қаерга бормасин, халқ унга пешвоз чиқиб, ҳурмат-эҳтиром билан кутиб олган. Машраб уларнинг ҳурматига илтифот кўрсатмай, Пайғамбаримизнинг «Шухрат офат келтиради» деган ҳадисларига амал

¹ «Қиссаи Машраб». 37-6.

қилиб, халқнинг ихлосини қайтардиган ишларни қилган.

Машраб Қашғардан Шарқий Туркистон шаҳарларидан бири Ёркент¹-га йўл олади. Кейин Хўтанга, ундан Или² шаҳрига келади. У ердан қалмоқлар орасига боради. Яна Қашқарга қайтиб, Офокхўжага мурид бўлади. Офокхўжа уни хизмат билан Тошкентга юборади. Ривоят қилинишича, Машраб икки тоғ орасидаги йўлдан Тошкентга кетаётганда унга Хизр учрайди. Машраб Хизрдан мушкулини осон бўлишини сўраб, дуо тилайди. Ҳазрати Хизр «*бир неча нуктаи маърифат ва тариқатдин баён қилиб*», Машрабни дуо қилади.

Машраб Тошкентда Нуриддин исмли бузрукворни шайтон дафъидан қутқаради. Тошкентдан қайтгач, Офокхўжа Машрабга «иршод хати» бера-

¹ Ёркент — Хитойнинг Синьцзян — Уйғур мухтор районидаги шаҳар. Қашғар вилоятининг маркази бўлган.

² Или — Ила, Ийла номи билан аталган ҳозирги Қозоғистон ҳудудидаги шаҳар.

ди. Иршод тариқатда муайян даражага эришган суфийларга бериладиган, муридларни ҳақ йўлга бошлаш, тўғри йўл кўрсатиш учун пирнинг расмий рухсатномаси ҳисобланган. Муршид даражасига етган Машраб, аввало, Наманганга — онасини зиёрат қилгани келади:

*Эй, сафо бахши баҳору бўстоним қайдасан,
Нури дийдам, мушфиқим, ороми жоним қайдасан,
Эй, тириклик боиси, сарви равоним қайдасан,
Ялғуз уйларда рафиқу меҳрибоним қайдасан,
Волидам, Маккам, Мадинам, меҳрибоним
қайдасан?!*

Машраб онасининг «фарзанд фи-роқида йиғлаб, кўзлари кўр бўлиб, сочлари оқариб» кетганини кўриб, йиғлайди. Унинг оҳу фиғони кўкка етади.

*Худовандо, улуг зотинг сифотинг кибриё ҳаққи,
Ҳабибинг Мустафову чори ёри босафо ҳаққи.
Хусусан руҳу Бубакру Умар, Усмону
Зиннурайн,
Шоҳи соҳибқирон, яъни Алийи Муртазо ҳаққи.*

¹ «Қиссаи Машраб». 95-6.

*Мани бечораву саргаштани оввора ҳолига,
Иноят қил, Ҳасан бирла Ҳусайни*

Қарбало ҳаққи.

*Не бўлғайким, иноят кўзи бирла назар солсанг,
Расулинг ҳурматидин мустажоб ўлгон*

дуо ҳаққи.

Ҳазин кўнглумни шод эт, кўрар кўзни

кушод эт,

Ки тўқсон тўққиз отингу сифотинг

кибриё ҳаққи!

Онаси «*фарзандим кўз ёши ҳурма-
тидан кўзимга ёруғлик бергин, худойим,
уни бир марта кўриб ўлсам армоним
қолмайди*», деб худога илтижо қилиб,
Машрабнинг чопони этагини кўзларига
суртади. Онасининг кўзлари очилиб,
фарзандининг атрофидан уч марта ай-
ланиб, ундан розилигини айтиб, худога
муножот қилиб, омонатини топширади.
Машраб онасини қабрга қўйиб, қирқ
кун Қуръон тиловатида бўлади. Маш-
раб онасига марсия айтади:

Нечук айлай, аё дўстлар, ки жононимдин

айрилдим,

Тириклик боиси ул муниси жонимдин айрилдим,

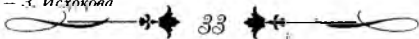
¹ «Қиссаи Машраб». 91-б.

Ўшал наврастайи гул барги хандонимдин
айрилдим,
Бўлубман булбули шайдо гулистонимдин
айрилдим,
Асолат бирла хоқон ибни хоқонимдин
айрилдим¹.

Машраб онасининг маъракаю расм-
русумларини ўтказиб бўлгач, йўлга от-
ланади. Аввал Хўжандга, кейин Тош-
кентга, ундан Туркистонга, кейин яна
Тошкентга, ундан Хўжандга келади
ва у ердан мусулмонликнинг бешинчи
талаби бўлган ҳаж амалини бажариш
учун Макка шаҳрига жўнайди.

Маноқибларда Машрабнинг Са-
марқанд, Хўжанд, Туркистон, Тош-
кент, Бухоро, Андижон, Бадахшон,
Яқин Шарқ мамлакатларига сафар
қилгани баён қилинади. Машраб қаер-
га бормасин, унинг келгани барча-
га аён бўларди. Халқ унинг ота-
шин ва ҳузурбахш шеърларини ёд
олиб, Машрабга эргашишга интил-
ган. Машраб халқнинг ўзи билан
овора бўлиши учун шариатга ному-

¹ «Қиссаи Машраб». 93-б.

носиб хатти-ҳаракат содир этган ва руҳонийлар қаҳрига учраб, шаҳардан қувилгач, бошқа манзилга йўл олган:

*Ҳалаф, Шервон билан Шоми шарифнинг
одамин кўрдим,
Бухоро шаҳрига бориб, ўтуб ман Тошкон
кеттим.
Келибман Шоҳмардон Шеримардонни тавоф
айлаб,
Сарипулу Шивиргон, Андижондин ман Хўқон
кеттим.
Қароре топмадим рўйи заминда, Машрабо,
ҳаргиз,
Фалакни тай уруб ўттумки, ман чун Ломакре
кеттим¹.*

Машраб Ҳиндистонда пири Офоқ-хўжа билан учрашгач, у ердан Бухорога йўл олган. Бухорода «қўлим Худо, ўзим Муҳаммад» деган сўзлари учун оловга ташлайдилар. Олов ҳам таъсир қилмай, Машраб Қабодиёнга борган ва ўша даврнинг машҳур сўфийси Сўфи Оллоёр (ваф. 1721 й.) билан учрашган.

¹ Машраб. Девон. 163-6.

*Топмасак Сўфи изини Каттақўрғонда юруб,
Кўши Оллоёр деб азми Ҳисор истар кўнгул¹.*

Сўфи Оллоёр ўз даврининг мутафаккири, диний ва дунёвий илмлар билимдони, шариат, тариқат, маърифат ва ҳақиқат денгизининг ғаввоси бўлган. Шеърларида Қуръон оятлари, муборак ҳадис, ислом олами дарғаларининг ҳикматлари ва ибратли ўғитлари акс этгани учун Туркистону Қашғардан тортиб Этел (Волга), Ёйиқ (Урал) дарёлари воҳалари, Хожитархон (Астрахань), Булғор, Оренбург ва бошқа минтақаларда яшовчи халқлар орасида ҳам кенг тарқалган эди. Сўфи Оллоёр назарида тош устига қанча кўн ёмғир ёрса ҳам, тошдан ўт-ўлан ўсиб чиқмагани, кўрмагани каби кўнгли тош каби қотган, гуноҳлар ботқоғига ботган, жохил, нодон кишиларга насихат қор қилмайди, танбеҳу ўғитнинг таъсири бўлмайди, гўёки улар «кўзлари кўр, қулоқлари қор» кабидир.

¹ Машраб. Девон. 422-б.

*Насихат тингламас дили сахт маҳжуб,
Кўқармас, тошга ёмғур ёғса ҳам кўп!*

«Қисса»да келтирилишича, Сўфи Оллоёр хушнуд бўлиб, Машрабга пешвоз чиққан ва суҳбат қурганлар. Суҳбат орасида Машраб: «Эй сўфим, дўзахдан мунча қўрқарсиз. Ўзини топқондан сўнг ани қўлидан нима келади. Ҳимматни баланд тутинг», дейди ва ушбу ғазални ўқийди:

*Етти дўзах марди Ҳақнинг олдида гулзордур,
Қўл тутарга раҳнамо ҳам, марди соҳиб кордур.
Гар қўлингдин келса, ҳаргиз мурчани оғритмагил,
Ҳам Худо бандам демас, ҳар кимки дилозордур.
То тириксан дийдадин ҳаргиз тўкғил оби чашм,
Дилда дардинг бўлмаса, минг тоатинг бекордур.
Бўлмагил зоҳидсифат, дунёда бўл марди фақир,
Кимки ул ҳорис бўлуб, кетти тани мурдордур.
Машрабо даргоҳи Ҳақ чун роҳи навмиди эмас,
Ҳақ таоло санга ҳам бир сақлагони бордур².*

Машраб Қабодиёндан Балхга боради. Балх кўчаларида эшакка тескари миниб олиб, куйган кўнгил фироки-

¹ Сўфи Оллоёр. Сабот ул-ожизин. — Т.: «Меҳнат», 1991. 10-б.

² Машраб. Девон. 272-б.

даги ишқ номаларини ўқийди: *шўхи ситамкори* (Алло (х) — З.И.)нинг тийра жафоси бечора кўнглини девона қилгани, ишқида зору гадо бўлса ҳам, дилбари маккораси юзани кўрсатмагани, лекин қош ёйи ва киприк ўқи билан кўксини пора қилгани, «булбул гулу гулзорни кўргач, жонини фидо қилгани» каби у ҳам жисми жони билан «ширин санам, маҳваши, ҳурлиқо»сининг қазосига розилиги, ул шўхи пайкар ҳажрида хаётини нисор этишга тайёрлигини изҳор этади.

Машраб Балх ҳокими Маҳмуд Қатағон¹ билан учрашади. Жоҳил уламолар Машраб байтларидаги мажозий тамсиллар сирини куфрга йўйиб, уни осиб ўлдиришга фатво берадилар. Машраб Мансур Ҳаллож каби дорга осилишини шеърда башорат қилган эди:

¹ *Маҳмуд Қатағон* — аштархонийлар сулоласининг давомчиси, Тохаристон, Балх ва Бадахшон ҳокими бўлган.

*Мансури Ҳаллождек ичиб «шаробан ат-тахур»,
Чарх уриб йиглаб турарман ушбу дам дор
олдида!*

Машраб 1711 йилда Балх ҳокими Маҳмуд Қатағон фармони билан осиб ўлдирилган ва жасади ҳам ўша ерга кўмилган. Машраб ўлиmidан аввал ёзган байтида:

*Қонимни тўкар эмиш Балх шахрида Маҳмудхон,
Тақдири азал бўлса, найлай, анга бермай жон?² —*

деб башорат этганидек, Маҳмудхон ҳам уч кундан кейин зилзилада том босиб қолиб, оламдан ўтади.

Маҳмудхоннинг ўлиmidан сўнг шоирнинг дўст-биродарлари унинг жасадини ўзи васият қилган жойга — Балхдан Ишкамиш шахрига олиб бориб кўмадилар. Балх шахридаги биринчи қабр рамзий ҳисобланади ва бу «Жавонмарди қассоб» номли машхур зиёратгоҳдир. Машрабнинг мухлислари уни зиёрат қилиш учун келадилар.

¹ Машраб. Девон. 53-6.

² Машраб. Девон. 218-6.

Бу ерда Машраб рухониягидан хожат тилаб, ўзлари учун рухий таянч ва маънавий ёрдамчи деб биладилар. Қабрнинг ғарб тарафидан чиқадиган шифобахш булоқ сувидан ичиб, ҳовуз атрофидаги дарахтлар соясида назру хайр ўтказиб, дам олишади. Бу ерда Машраб «Шох Машраб» деб улурланади. Унинг ўзбек ва форс-тожик тилидаги орифона ва риндона шеърлари қодирийлик тариқати издошлари томонидан жаҳрий зикрда оҳанг билан ўкилади.

Ишкамиш — Афғонистоннинг Тахор вилоятида жойлашган Хонобод шаҳридан 30 км узоқликдаги шаҳар, қадимда Вазволин номи билан машҳур бўлган. Ишкамиш шаҳридан бир ярим километр шарқда «Сарибозор» мавзесида Машрабнинг хомишдан қурилган икки хонадан иборат мақбараси жойлашган. Хонанинг ўртасида узунлиги уч метр, эни икки метрлар чамаси, баландлиги бир метрдан зиёдрок сўрисимон мослама

қурилган бўлиб, қабр ўшанинг остида экан. Турбат ҳам лойдан ясалган.

Маҳаллий халқ бу ерни «Марбу-ди шоҳи Машраби Қаландар» дейишади. Қабрнинг тепасига араб тилида ёзилган тош лавҳа қўйилган. Унда Қуръон суралари ва шоирнинг вафоти санаси битилган. Мақбара деворларига Машрабнинг ғазаллари битилган матолар илинган.

МАШРАБ ВА ТАСАВВУФ

Тасаввуф инсонни покликка элтувчи билимлар мажмуидир. Тасаввуф орқали кишилар ислом динининг ботиний ва зоҳирий гўзаллигини, буюк инсонпарварлик моҳиятини англайдилар. Қалб поклигига эришган, юксак маънавиятли, баркамол шахс нафс исканжасидан халос бўлган кишидир. Тасаввуфда уларни комил инсон дейдилар.

Хўш, нафснинг ўзи нима? Нафс ейишда, ичишда, кийишда меъёрдан ошиш, шунингдек, жоҳиллик, илмсиз-

лик, манманлик, кибру ҳаво, дунёпарастлик, зулм, ўғрилик, танбаллик, фурур, тамагирлик, кўролмаслик, бахиллик, мансабпарастлик, ҳасадгўйлик, ғазаб, кин, адоват, адолатсизлик, умуман, инсон руҳи, қалбини қорайтирадиган, инсонни унинг Яратувчисидан узоқлаштирадиган барча ёмон иллатлар мажмуидир. Нафс-ни жиловлаш, нафс амрига бўйсунмаслик, нафсга асир бўлмаслик ҳақида Қуръони каримда ҳукмлар бор. Ҳадиси шарифда ҳам бу борада кўрсатмалар берилган. Нафс инсоннинг хавфли душманидир.

Нафс гирдобига тушган инсон қандай мавқе ёки даражада бўлмасин, маънавий ва жисмоний тубанликка, ҳалокатга маҳкум бўлади. Инсон камолот даражасига муттасил тоат-ибодат билангина эмас, балки ўз нафси-ни енгиб ҳам эришади:

*Шухрат айлаб ким алардек худнамоларни
кўрунг,
Зоҳири сувратпараст ноошноларни кўрунг.*

Зоҳирида сўфийман деб, тарки дунё айлаган,
Ботини дунёга мойил бахти қароларни кўрунг.
Халқнинг кўзига ҳар дам сувратин дигар қилиб,
Нафс учун шайтон билан бўлган гадоларни
кўрунг.

Шухратим офат бўлур деб Машрабинг қўл
олмади,
Кўзда ёшим қатраси дурри бақоларни кўрунг¹.

Нафсни енгиш қуроли эса пок
ишқдир. Ишқ инсонга мислсиз куч-
қудрат, ғайрат-шижоат беради. Ишқ
деганда меҳр-муҳаббат, мурувват, са-
ховат, эзгулик, ирода, сабот, илм, ибод-
дат, оқиллик, хокисорлик, адолат, сабр,
қаноат, ғайрат, камтарлик, ҳалимлик,
мардлик, хаё, покизалик, ширинсўзлик,
шафқат, умуман, инсон қалбини пок-
лашга хизмат қиладиган, уни ўз
Яратувчисига яқинлаштирадиган бар-
ча эзгулик ва поклик тушунилади.
Зеро, покиза сўз ва маънолар дард
ва муҳаббатдан туғилади. Ишқнинг
манзили инсон кўнглидир. Кўнгил
ишқ туфайли покланади. Покланган
кўнгилдаги ишқ илоҳий моҳият касб

¹ Машраб. Девон. 74-б.

этади, яъни ишқ инсонни юксалти-
ради.

*Ломаконнинг шаҳрида ошиқни шайдо қилди ишқ,
Анбиёву авлиёларни ҳувайдо қилди ишқ.*

*Мустафонинг нуридин ёзилди «Шамси ваз-зуҳо»
Нурига сажда қилиб, маънини пайдо қилди ишқ.
Жилвасини кўрсатиб, зоҳирда элга ранг-баранг,
Ору номусдин кечиб, оламга гавго қилди ишқ.
Билдию эшитти Машрабнинг қарори йўқ экан,
Зоҳирин гуё қилиб, ботинин бино қилди ишқ¹.*

Машраб шеърларида одам зотининг асосий нуқсони «нафсу хирс балоси»га мубтало бўлганлигини, бу нуқсон уни илоҳий фазилатлардан маҳрум этиб, ахлоқан тубанлаштириши, ўткинчи майл-истакларни уйғотиши, инсоний хислатлардан, хақиқат, маънавият ва маърифатдан йироқлаштиришини айтиб, «нафс аждаҳоси» комидан халос бўлганлар учун фақат Аллоҳ — Ҳақ хақиқатдир, деган қарашни илгари суради. Шу боис инсоннинг Аллоҳни севиши, унга ошиқлиги бўлиши, комил инсон бўлишга астойдил интилиши, бу

¹ Машраб. Девон. 325-6.

машаққатли йўлда барча уқубатларга чидаши талаб этилади. Барча яхшилик, эзгулик — Аллоҳдандир, бинобарин, уни севган киши ўз яқинларини, ота-онасини, эл-юртини, одамларни ҳам севади. Тасаввуф оламида шеъриятнинг нуфузи ўзига хос бўлиб, илоҳий ишқ майидан сархуш бўлган шоирлар завқу шавқини мажозий тимсоллар орқали тасвирлашга ҳаракат қилганлар. Машраб шеъриятининг ғоявий, ахлоқий, фалсафий, ирфоний замини ҳам тасаввуфдир. Машраб инсоннинг мавқеи-даражасига унинг тўкин ҳаёти, моддийликдан эмас, аксинча, инсоннинг ахлоқий гўзаллиги, юксак маънавий фазилатларидан келиб чиқиб ёндашади.

Машраб илоҳий ишқ куйчисидир. Машраб ана шу илоҳий ишқ девонаси бўлиб, қалбида кечаётган тугёнларни қандай бўлса, шундайлигича қайноқ шеърлари орқали изҳор этади. Унинг сўзлари мисоли лахча чўғ, ёндиргувчи олов, оҳу ноласининг чегараси йўқ, шоирнинг ишқ дардидан олам ларза-

га келади. Машраб шеърларини ўқиш жараёнида унинг кўнглида кечаётган шавқ, завқ, мажнунлик, бетоқатлик ва «ўз аслини топишга интилаётган қалб нолалари»ни юракдан ҳис этиш ҳамда банданинг худога бўлган ҳақиқий ишқи қандай бўлиши англанади.

Машраб шеърларини «дарднома», кўнглини эса «ҳасратхона», «жароҳатхона» деб атайди. Машрабнинг дарди бир бурда нон топиш умидида юрган, мансаб-амал учун жонини жабборга берадиган киши дарди эмас, шавқ ва изтиробда тунларни бедор ўтказиб, кўзларидан қонли ёшлар тўккан, Аллоҳга интизор юракнинг нолаю фифони, илоҳий муҳаббат дардидир:

*Ман нола қилай шому саҳар дод, эшигингда,
Жонимни берай, шўҳи паризод, эшигингда.
Ул лолаву райҳону суман, тоза қизил гул
Ҳам сарв букулди, қади шамшод, эшигингда.
Зулфинг сени бу жонима юз доми балодур,
Жоним қуши сайд ўлди чу сайёд эшигингда.
Савдойи муҳаббатга тушубман сени излаб,
Ўлтурди гаминг, кўзлари жаллод, эшигингда.
Ашким тўқубон ҳажру гамингда кеча-кундуз,
Вайрона ватан — манзили обод эшигингда.*

*Ул ҳусну жамолинг ўти Машрабга тушубдур,
Парвонасифат куйди, паризод, эшигингда'.*

Бу дарднинг давоси Аллоҳ васли, тавҳид ва фано бўлиб, инсонни бу мартабага ишқ олиб боради. Машраб талқинида ишқ барча мушкул ишларнинг калити, инсоннинг ҳақиқий халоскори, вужудни покловчи олов, иксири аъзамдир. Машраб учун мақсад Ҳаққа етишмоқ, моҳиятга етиш йўли эса ишқдир. Машрабнинг шеърияти ишқнинг тафсири, ўз аслидан ажралган руҳнинг нола ва изтироблар оламида ўзлигини топишидир. Машраб инсонда илоҳий фазилатни кўриш ва севишни, руҳ ва жисм талаблари орасида азобда қолган инсонни қутқаришни, фиску фужур гуноҳларини муҳаббат ўтида куйдиришни ният қилган.

Машраб талқинига кўра, барча яхшилик ва эзгулик худодан, шунинг учун худони севган инсон ер юзидаги барча нарсаларни, ёру биродари, ота-

¹ Машраб. Девон. 49-6.

онаси, эл-юртини севади, карамли ва саховатли бўлади. Машраб нопоклик олаmidан поклик оламига, ҳайвоний хирс ва нафс қутқулари олаmidан илоҳий оламга кўтарилиш учун маломатийлик тариқатининг қаландарлик ҳаракатига қўшилади. Бундан асл му-род илоҳий ишқ ҳосил қилиш эди. Машраб қаландарликнинг биринчи шарти ваҳдат майидан қониш деб билган.

Нигорим васлини излаб, талабда бир
қаландарман,
Кечиб дунёи фонийдин, талабда бир
қаландарман.
Худодин келса бу фармон, лаҳаддин бош
кўторгил деб,
Кафанни бўйнума чулғаб, талабда бир
қаландарман.
Бошимдин то аёгимга туташти хирмани оташ,
Солиб ҳар ерда бир гулхан, талабда бир
қаландарман.
Кетар Машраб бу дунёдин, кафан олуда хун
бирла,
Қоним Балх шаҳрини бўяб, талабда бир
қаландарман¹.

¹ «Қиссаи Машраб». 136-б.

Огиздан дур сочай десанг, шароби шик ичай десанг,
 Ёмонлардан қочай десанг, қаландар бўл, қаландар бўл.
 Риёзатсиз бўлай десанг, таним озод юрай десанг,
 Жаҳонни сайр этай десанг, қаландар бўл, қаландар бўл.
 Разолат куйдурай десанг, залолат ўлдурай десанг,
 Ҳаммасин супурай десанг, қаландар бўл, қаландар бўл.
 Гуҳаррезлик қилай десанг, ҳамани кулдурай десанг,
 Чу Машрабдек бўлай десанг, қаландар бўл, қаландар бўл'.

Машраб халқ ичида юриб қаландарлик билан шухрат қозонган. Кўнгилни қаландар тутиш, дунё ва нафс ҳавасларидан холи бўлиб, ҳамиша Аллоҳ зикри билан машғул бўлиш ва худо буюрган эзгу амалларни ўз ҳаётининг мазмунига айлантириш қаландарларнинг асосий маслағи бўлган. «Қаландар Машрабингман, икки оламини ўттим» дейди шоир. Машрабни Раҳимбобо, унинг ота-

¹ Машраб. Девон. 124-6.

сини Валибобо дейилишининг сабаби ҳам қаландарликка бориб тақаладики, қаландарлар ўз пиршайх, раҳнамоларини «бобо» деб атаганлар. Қаландар ҳар қандай боғланишлардан, расмиятчиликдан холи, озод бўлган, ҳар турли диний амал ва одатларни халқдан яширинча амалга оширадиган, халқнинг маломат қилиши учун айрим ношаръий амалларни қилишдан тоймайдиган, иззат-нафсини хор қиладиган барча амалларга тайёр, шу билан Аллоҳ ризолигига эришишни орзу қиладиган сўфийдир.

Қаландарлар бир-бирлари билан «абдал тили»да сўзлашганлар, махсус соч қўйиб юрганлар. Уларнинг махсус кийимлари — кулоҳ (бош кийими, қалпоқ), далқ (дарвешларнинг жундан тўқилган кийими), камар (белбоғ), асо (ҳасса), качкул (кашкул, қаландарлар белига осиб юрадиган қовоқдан ясалган ва сув ёки егуликлар солинадиган бели сиқиқ, қопқоқли, ўйма нақшли челақсимон махсус идиш), каду-матбах (сувқовоқ, овқат солинадиган идиш)

дан иборат. Уларнинг масканлари шаҳар ёки қишлоқ ташқарисида бунёд этилган қаландархоналар бўлган. Қаландарлар эса шариат амалларини тўғри бажарган ҳолда, шариат аҳлининг мутаассиблиги, турли бидъатларга ўралиб, шаклпараст бўлиб қолган мулла, эшон, имом-хатибларнинг устидан кулганлар, уларни «зоҳирбинлар» деб атаганлар.

Мутасаввиф олим Н. Комилов сўзлари билан таърифлаганда, «*Машраб калтафаҳм, кеккайган хону бекларни, манман кимсаларни, зоҳирбин бетавфиқ руҳонийларни ҳажв этиб, Аллоҳ олдида шоҳу гадо баробар, деган ақидани олдинга сурган*». Машраб ўта ростгўй, сохталикни ёқтирмайдиган, чўрткесар, ҳақ гапни айтишда ҳеч нарсадан тоймайдиган одам бўлган, юраги бир парча оловдек ёниб турган. Машраб дейди:

*Агар марди дурустсан, ҳужраи дил посбони бўл,
Ёмоннинг яхшиси бўлгунча, яхшининг ёмони бўл.*

Машраб қаландар бўлса ҳам, нақшбандийлик ва яссавийлик тариқатининг турли ўлкаларга ёйилишига катта хисса қўшди. Ҳақ ва ҳақиқатни таниш ва унга фидо бўлиш Машрабнинг юксак орзуси эди. У ана шу юксак муддао йўлида Ҳақни талаб қилди, Уни таниди. Умр бўйи Аллоҳни севди, Унинг ишқи билан ёниб яшади ва шу эътиқодининг қурбони бўлди.

«МАЪРИФАТДАН БЕҲАБАРСАН, ГАВҲАРИМНИ КОВЛАМА»

Буюк мақсадларга инсон маънавий, сиёсий, ҳуқуқий оламининг муҳим омилларидан бири — маърифат орқали эришилади. Чунки онг ва тафаккурдаги ўзгаришни фақат маърифат билан бойитиш мумкин. Зеро, «жамият тараққиётининг асоси, уни муқаррар ҳалокатдан қутқариб қоладиган ягона куч — маърифатдир»¹. Маърифат

¹ И. Каримов. Биз келажагимизни ўз кўлимиз билан қураимиз. — Т.: «Ўзбекистон», 2000. 135-б.

атамаси «ўзини билмоқ, танимоқ» деган маънони англатади. Тасаввуфий истилоҳда Аллоҳни таниш, Ҳақни билиш илми ҳисобланади. Маърифат — инсоннинг ўзлигини англашидир. Маърифат тариқатнинг ҳосиласи ва бевосита давоми бўлиб, инсон маънавиятининг кундан-кунга ортиб, коинот ва табиат илм-ҳикмати, шунингдек, инсоний ва илоҳий сирлардан хабардор бўлиши орқали намоён бўлган. Аллоҳнинг 99 исми сир-асрорини билиш маърифатнинг маъзани ташкил этган.

Маърифат орқали нарсаларнинг яширин (сирли) моҳияти, илоҳийлиги англашилган, яъни илм ўқиш, ўрганиш орқали эгалланса, маърифат Аллоҳнинг хос кишиларига марҳамати, инъоми ҳисобланган. Орифлар «кимки ўзини яхши таниса, Парвардигорини ҳам, албатта, танийди»¹ ҳадисини шарҳлаб, инсон ўзининг тузилиши, жисмоний ва руҳоний вужудини

¹ *Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил Бухорий. Ҳадис 1. Ал-Жомийъ ас-Саҳих. 156-б.*

ўрганса, Аллоҳнинг улуф ҳикмати ва беқиёс қудратининг буюклигини англайди, шу билан бирга, ўзидаги камчилик ва хатоларни қанча сезиб идрок этса, Аллоҳнинг бенуксон комил зот эканига ишонч ҳосил қилади, дейдилар. Зеро, «Аллоҳ таолонинг ҳар бир ишида беҳисоб ҳикматлар ва сирасрорлар бордир»¹.

Маърифат водийсида оламнинг бепоёнлиги, ихтилофлар, зиддиятларга тўла эканлиги, тараққиёт ва таназзул бирга эканлиги, хилма-хил интилишлар, ниятлар, орзу-армонлар мавжудлиги ва тўқнаш келиши, доно ва нодон, улуф ва кичик, зулмат ва нур аралаш-қуралаш эканини англайди. Минглаб йўлларни мушоҳада этади ва ўзи танлаган йўл энг тўғри, ҳақ йўл эканига иқрор бўлади².

¹ *Абу Ҳомид Муҳаммад ал-Ғаззолий*. Ихёу улум ид-дин. Муҳаббат, шавқ, унс ва ризо китоби. 148-б.

² *Алишер Навоий*. Лисон ут-тайр. Насрий баён билан бирга. — Т.: Фафур Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1991. 401-б.

Маърифатга олиб боровчи билимлар ақлий-ҳиссий, ҳол илми ва сирр ул-асрор илмига ажратилган. Биринчи илм зоҳирий илмлар билан шуғулланадиганлар илми бўлса, иккинчи илм ҳол мартабасига кўтарилган сўфий ва орифлар илми, яъни важд, завқ ҳолатида кашф этилган илмлардир. Учинчи илм авлиёлик илми бўлиб, маърифат аҳли илмларни тўғридан-тўғри Аллоҳдан олганлар, илмлар шуъла, нур кўринишида қалбларга жойлашган. Машраб ана шу илмдан баҳраманд бўлган зотдир.

Машраб *«инсоннинг кўнглида илоҳий маърифат чирогини ёқувчи Аллоҳнинг ўзи»* деб билган. Унинг жазба ҳолида айтган сўзлари маърифатдан беҳабар, фақат зоҳирий билимларга таяниб иш кўрадиган мутаассиблар томонидан шаккоклик ва худосизлик деб тушунилган. Шунингдек, Машрабнинг масжид ва бозорлардаги айрим хатти-ҳаракатлари шариат низомига зид деб ҳукм қилинган. Машраб қози ва уламоларга қарата *«маърифатдан*

беҳабарсан, гавҳаримни ковлама» дея хитоб қилганда қанчалик ҳақ бўлган.

Хуш, риёкор шайх, қози ва ула-молар ким?

Машраб талқинида улар шундай тоифаки, ўзини халққа яхши ва чиройли кўрсатишга интилади, худди олтин қопланган мис каби усти ялтироқ, ичи қалтироқдир. Уларнинг ташқи кўриниши дин ҳимоячиси каби, ичлари кир ва булғанч, ҳар бир хатти-ҳаракатларида тама мавжуд. Намоз ўқиш, рўза тутиш, ҳажга боришдан мақсади элга ўзини кўз-кўз қилиш, туну кун кўлида тасбеҳ ўгириши кўзбўямачиликдан бошқа нарса эмас. Уларнинг ички маънавиятлари буш-ликдан иборат.

*Неча мулло илм ўқуб, роҳи шаётинни топиб,
Чун рибову ришвани ерлар хушдорлиқ ила.*

Рост сўз айтсанг уларга, зарра қилмаслар

қабул,

Куфр айттинг, деб урарлар, неча озорлиғ ила.

Улар ўзларини пок қилиб кўрсатганлари билан иши мусулмонларни

диндан бездириш ва бу ишларининг кабохат эканини билмайдилар, вужудларини вафлат пардаси ўраб олгандир.

*Мани кўрса қочодур шайхулислом Аҳраман¹
янглиг,
Нечун, бўйнымга зулфи тори чирмашган
туморим бор².*

Машраб дин номидан ҳукм чиқариб, ўзлари учун хамиша «йўл» топган ришвахўр, дилозор, зоҳирига қараб ҳукм чиқаргувчи, риёкор мулла ва эшонларнинг ўзлари билан ўзлари овора бўлиб қолганларини, уларнинг имонини имонсизлик, динпарастлигини динсизлик, тақводорликларини кўзбўямачилик, деб рўй-рост айтган:

*Жаҳон шайху кибори, олиму муфтию қозиси —
Ҳама ком топди дунёда, бараҳна,
беватан келдим³.*

¹ *Аҳраман* — Марказий Осиё халқларининг қадимги дини — зардуштийликдаги ёвузлик тимсоли бўлган девларнинг бошлиғи. Бу ерда Машраб шайхулисломни ана шу девга ўхшатмоқда.

² Машраб. Девон. 260-б.

³ Машраб. Девон. 145-б.

Машраб халқни жаҳолат ва қўрқувда сақлашдан манфаатдор бўлган мутаассиб рухонийларнинг рижкорликлари, адолатсизликларини нафрат билан ошкор қилган. «Қиссаи Машраб»да ривоят қилинишича, Машраб масжидда имомга иқтидо қилиб намоз ўқиётганда, намознинг ўртасида бехосдан «жўқ, жўқ» деб юборади. Имом намозни тугатгач, Машрабга дағдаға қилиб, намозни бузиб, бошқатдан ўқигани сабабини сўрайди. Шунда Машраб: «Санинг гаразинг бузуқ, намоз ичида «бузоқ онасини эмиб қўймадимикин» деган хаёлга бординг, шунга кўра мен намозни бошқатдан ўқидим», деб имомга жавоб беради.

Машрабнинг дил нолалари дунёпараст ҳокиму жоҳил уламоларга ёқмаган, шеърлари уларни тубсиз таҳликага солган. Ризқ-рўзи қорнига битган, маърифатдан бегона, «ўз нафси билан саргардон» кишилар Машрабни «девона», «мажнун», «телба» деб масхара қилишдан нарига ўтмаганлар.

Машраб шеърлари маърифат дар-
галари учундир, зеро, Машрабнинг
ўзи «дардларимни дардсизга айтманг»
деб илтижо қилади. Унинг шеърлари
руҳ хасталиги ва қалб гумроҳлигига
қарши қалқон бўлиб хизмат қилади.

Машраб шеърляти мисоли ёмғир
қақраган чўл-сахроларга ҳаёт бахш эт-
гани каби ўлик қалбларни тирилтирув-
чи, инсоннинг ўзлигини англаш, шахс
ва жамият, одам ва оламни теран му-
шоҳада қилиб, бир умр ишқни таран-
нум этган ва ишқ дарди билан яшаб
ўтган Ҳақ бандаларининг кўнгил сирла-
рини очувчи калитдир. Шоир дейдики:

*Тикансиз гул, садафсиз дур, машаққатсиз
хунар йўқдур,
Риёзат чекмагунча ёр васлига етиб бўлмас¹.*

«ШУҲРАТИ ШЕЪР БОБИДА МАШРАБИ МЎЪТАБАР ЎЗУМ»

Машраб ўз асарларини жамлаб,
девон тузган эмас. Унинг шеърлари
ихлосмандлари ва шогирдлари томо-

¹ Машраб. Девон. 295-6.

нидан китобат қилинган. Шунингдек, Машрабга бағишланган қисса, баёзлар офиздан-офизга ўтиб, кейинчалик халқ китоблари шаклида бизгача етиб келган. Машраб ғазалларига «Машраб», «Шоҳ Машраб», «Машраби телба», «Девона Машраб» каби тахаллус қўйган. Бунинг ўзига хос сабаби бор. Ҳақиқатан ҳам, Машрабнинг кўнгилга қўйилиб келаётган кўйдирғижон илоҳий завқ, жазба, руҳий кечинма ва изтироблари ипга терилган маржон кабидир.

Сўз мулкининг султони, улур ўзбек шоири Алишер Навоийдан кейин Машраб ўз шеърларида яна бир бор туркий назмнинг нақадар буюклиги ва ўлмаслигини кўрсатган. Машраб маънавий пирлари бўлган Иброҳим Адҳам ва Мансур Ҳалложни ғойибдан пири комил деб билган. Ижодда Фаридиддин Аттор, Жалолиддин Румий, Имодиддин Насимий йўлидан борган. Имодиддин Насимийнинг *«Манга сизгар икки жаҳон, ман бу жаҳона*

сигмасам» ғазали Машраб ҳақида айтилгандек гўё.

Машраб Лутфий, Навоий ғазаларига назиралар ёзган, мухаммаслар боғлаган. Оташнафас шоирнинг ижодий мероси бизгача мукаммал етиб келмаган бўлса ҳам, машрабшуносларнинг саъй-ҳаракати туфайли унинг турли даврларда ёзилган кўлёзма ва тошбосма асарлари намуналари топилди.

Машрабнинг адабий меросини тиклаш борасида самарқандлик машрабшунос, фидойи инсон, мумтоз шеърининг нозикфаҳм билимдони Ж. Юсуповнинг хизматлари беқиёсдир. У Машраб ҳақида ёзилган бир неча кўлёзма нусхаларини солиштириб, қиёслаб, турли баёзлар, қиссалар, манбалар ичидан ҳозиргача маълум бўлмаган шеърларни ҳам топиб, 1990 йилда «Меҳрибоним қайдасан» номи билан нашрга тайёрлади. Шу билан бирга, Машраб асарларининг аввалги нашрларида йўл қўйилган хатоларни бартараф этди, шоир ижодининг янги қирралари таҳлил этилди. Бу

эса Машраб ижодини ўрганишда янги саҳифаларни очди.

Машраб ғазалларининг асосий мазмуни муҳаббат, ошиқнинг кечинмалари, айрилиқ азоблари, висол шодлиги кабилардир. Машраб ёр васли умидида «шому саҳар» нола қилишдан чарчамайди, ишқ юракларини садпораю девона қилганини айтиб, ўзини маърифат бозорининг девонаси, икки жаҳонга ҳам сифмаган, икки дунёни ҳам назарга илмаган, бир оҳи фифони билан жаҳонни куйдиргувчи, ёр дийдорининг ҳайронаси, ишқ аҳлининг султони деб таърифлайди:

*Жамолинг соғиниб шому саҳар ман зор
йигларман,
Жунун саҳросида девона-мажнунвор йигларман.
Кўзумдин мавж уруб селоби ашким тўла қон
оқти,
Агар ёдимга тушсанг, эй пари рухсор, йигларман
Кўрай деб орзу айлаб жамолингни, ман, эй зебо,
Турубдурман эшигингда, аё гамхор, йигларман¹.*

Машраб «дилрабо дардида Мажнунни шайдодек гадо бўлгани, кечаю

¹ Машраб. Девон. 190-б.

кундуз ёрининг эшигида фигон қилса
ҳам, бенаво бўлгани»ни айтиб, табиб-
лардан дардига даво сўрайди. Табиб-
лар уни нодонга чиқариб, «бу дард-
нинг давоси бедаво» эканини айта-
дилар:

Агар ҳар қайда бўлсам ҳам ман кўнгул сандин
жудо бўлмас,
Магар минг йил наво қилсам, санинг дардинг
адо бўлмас.
Тиларман васлини тинмай неча йиллар
юруб сарсон,
Бориб айтинг ўшал ёрга жудолигдек бало
бўлмас.
Халойиқларки айтурлар: «Бу дардингга даво
йўқму?»
Ўзидин ўзга, эй дўстлар, манга ҳеч бир даво
бўлмас¹.

Мустазод оҳанги мақомлар оҳан-
гига мос тушгани учун шоирлар,
мақомчилар ва шинавандалар ораси-
да машҳур бўлган. Ҳазалга ўхшаш,
лекин вазн охирига икки рукннинг
қўшилиши қалб тўлқини, қайноқлиги-
ни янада ошириб, ўқувчи қалбида ҳая-

¹ Машраб. Девон. 296-б.

жон ҳиссиётини пайдо қилган. Машраб руҳиятидаги ҳарорат, «исёнкорлик», қайноқлик, гўзал кочириимлар муста-
зодда якқол кўринади. Машраб «ёри-
нинг кўз учи билан унга боққанига
ҳайрон, бир қошини қоққанига сарсон,
ишқ савдосида нолон, ҳушидан айри-
либ гирён, ишқ ўтидан тили бурро,
сабр саҳросида тобон, жонини олиб,
ишқ кўйида девона қилганига қурбон»
бўлиб, ишқ ўти расво айлаб, девонаю
парвона бўлгани, Ўзидан бошқа барча
нарсалардан бегона бўлгани, ғам даш-
тида сарсону ғамхона бўлгани, унинг
ҳолидан хабар олгувчи Ўзидан бошқа
йўқлигидан дили вайрона бўлганини,
ишқи ўтида куйиб кул бўлганига руҳи
равонининг парвойи палаклигидан ху-
ноб эди:

*Ногоҳ кўрунуб кўчада ул сарви хиромон,
қош қоқтиву кетти,
Қош учида имо қилибон жуббаси ларзон,
бир боқтиву кетти.
Ул шўх пари, кўзлари офат, сўзи оташ,
ҳай-ҳай не жавоҳир,
Бир шева қилиб этти мани ўзига ҳайрон,
хуш ёқтиву кетти.*

кўйида қонлар ютиб, ҳасратга тўлади,
кўксининг дардларини тошга битади,
изтиробдан бошини тошларга уради,
ишқ шаробини ринд каби ичади, дард
ғамидан юраклари қон бўлади, ҳас-
ратлари ҳамиша унга ҳамроҳ ва буни
«бод» (шамол, ел)га айтиб, ёрга сало-
мини етказишни қайта-қайта сўрайди:

*Ҳижронда Машраб афгон этадур,
Бағрини чандон бирён этадур.
Кўзини ҳар дам гирён этадур,
Эй бод, еткур ёра саломим¹.*

Машраб шеъриятида шоирнинг ёр-
га интизор қалб нолалари мужассам
бўлганки, унинг «Бўлмасун ҳеч ким»
номли мухаммаси шоирнинг таржимаи
ҳолини ифодалаб бераётгандек тасав-
вур ҳосил қилади. Машраб ўз ҳоли-
ни бошқага раво кўрмайди ва ҳеч
кимнинг «*интизору йўлда ҳайрон,
кўкарганда қуриб ер билан яксон*»
бўлишини хоҳламайди.

Машраб тун-кун кўзидан ёшлар
окизиб, бағри тўла қон, ёри унинг аф-
тода ҳолини сўрашига интизор, ишки

¹ Машраб. Девон. 356-6.

табиби даволашини, кўзларидан нур кетиб, дарддан қадди «нун» бўлгани, ўзидек аҳли дардларни қидириб тополмагани, дил розини эшитадиган, юраги дафтарини ўқийдиган дўст-биродари йўқлигини, ёр васлида ўлимдан бошқа даво тополмаганини айтади:

Азиз, хушвақт эдим, охирги дамда хор
бўлганман,
Юрак-бағри туташган, гам билан бемор
бўлганман.
Кишим йўқ сўргудекким, минг балога ёр
бўлганман,
Бу бекасликда мандек хонавайрон бўлмасун
ҳеч ким,
Кўзидин хун тўкуб, бағри тўла қон бўлмасун
ҳеч ким!

Машраб ижодий маҳоратининг ёрқин намунаси мусаддасда акс этган бўлиб, шоир дил розини янада гўзал ифодаларда тасвирлайди. Машраб ёрига нола қилиб, «ўзга юзга боқма деб, кўзимга миҳ қоққанмисан, қатл этарга қасд этиб, бағримга тиг чопқанмусан», деб ёрининг жафосидан

¹ Машраб. Девон. 452-6.

куйиб-ёнади. Айни дамда шунча азоб берган ёрининг жафосини унутиб, уни сийлашга, гўзал сўзлар билан юпатишга ҳаракат қилади:

*Жонни юз минг пора қилди, дилрабо,
нозинг санинг,
Элни қурбон айламакдур кунда андозинг санинг,
Ўлдурурга, тиргизурга йўқтур анбозинг санинг,
Эл сўзингдин жон топар – жондурки алфозинг
санинг,
Шарҳ қил, жонон, надур ҳуснунгга парвозинг
санинг?
Ўргулай, эй дилрабо, ё жонмусан, жононмусан¹.*

Машрабнинг мусаббаъси панд-насихат тарзида ёзилган бўлиб, шоир суннатга амал қилиш, тама қилмаслик, дунё лаззати учун иймонни сотмаслик, диний аҳкомларни бажаришда сусткашлик қилиб, ғафлатда қолмаслик, дўзах азобидан халос бўлиш учун ҳозирдан охират экинзорини обод қилишлик, шайтон йўлидан юрмаслик, нафс йўлидан юрмасликни тарғиб қилиб, «қиёмат куни пайғамбари Ҳақ олдида уялиб қолмас»ликка ундайди:

¹ Машраб. Девон. 523-6.

бехудлик ҳолатида айтган шеърлари мафтункордир. Машраб ўзини гулшан ичра сайроқи булбулга, туну кун Аллоҳ васлига етиш умидида оҳу нола чекувчи ошиққа ўхшатади.

Девондаги шеър ва ғазаллар бадиий юксаклиги, хис-туйғуларнинг фавкулодда жўшқинлиги, халқ ижодига хос бўлган маъно ва манзараларга бойлиги, фикрларнинг самимийлиги ва беғуборлиги билан асрлар оша минг қиррали олмос каби товланиб, мунаввар ёғду таратмокда.

«АГАР ОШИҚЛИҒИМ АЙТСАМ, КУЮБ ЖОНУ ЖАҲОН ЎРТАР»

Муҳаббат маърифатнинг меваси бўлиб, унинг мақоми қалбда кучли тугённинг кўтарилиши, бетоқат ва безовта бўлиб, барча гўзалликлар манбаи, қудрату нусрат, неъмату роҳат эгаси Аллоҳ томон талпинишдир.

Тасаввуф адабиётида ишқ марказий тушунчалардан бири бўлиб, унинг икки тури мавжуд. Биринчиси, ма-

жозий ишқ — Аллоҳ томонидан яратилган барча махлуқот ва мавжудотларга — инсонга ва бутун борликка нисбатан меҳр-муҳаббат туйғусидир. Мажозий ишқдаги ёр инсон бўлиб, унда жамики пайғамбарлар, азиз-авлиёлар, ота-она, фарзанд, айниқса, гўзал қиз ёки мард йигит ёр тимсоли бўлиши мумкин. Ҳақиқий ишқ — бутун оламлар яратувчиси бўлган, пок ва қудратли Аллоҳни таниш, билиш, англаш ва У билан бирлик туйғусидир. Ҳақиқий ишқ тимсоли — Аллоҳдир.

Машрабнинг «Агар ошиқлигим айтсам, куюб жону жаҳон ўртар» деган байтини «шоир руҳининг овози» деб таърифлаш мумкин. Шоирнинг руҳи икки жаҳонни ҳам бағрига сиғдира олади. Машраб илоҳий ишқдан шу даражада сармаст бўлганки, уни ошкор қилишни ҳам, яширишни ҳам унда далай олмайди.

*Агар ошиқлигим айтсам, куюб жону
жаҳон ўртар,
Бу ишқ сиррин баён этсам, тақи ул
хонумон ўртар.*

изҳор этишда турли рамз-тимсоллар, тушунча-иборалар, масалан, «ишқ», «муҳаббат», «ёр», «жонона», «гул», «май», «бода», «висол», «маҳбуб», «маъшуқа», «дўст» кабилардан фойдаланган.

Ишқ — «соликнинг буроқи, йўловчиларнинг улови». Зеро, ақл эллик йил муттасил ҳаракат қилиб эришган муваффақиятларни ишқ бир лаҳзада култепага айлантиради ва ошиқни пок этади. Машрабнинг ишқию ошиқлигини, унинг руҳини англаш, юрагининг туб-тубида яширинган сирли изтиробларини илғаш машрабона ҳаёт тарзига муяссар бўлади. Яъни, Машраб руҳидаги юксаклик, унинг дарду ҳасратлари ҳақидаги тасаввурлар Машраб дунёсини бутунлай камраб ололмайди, унинг ҳар бир шеъридаги тасвир Машраб бошидан кечирган ҳолатни акс эттиради. «Булбулнинг дил нолалари гунча қалбини қон қилди, одам маъшуқни шунчалик танг аҳволда сақлар эканми? Кўп чаманни кезиб, Машрабнинг дилгунчаси

Шоир Мажнун каби ошиқнинг руҳи макону замонга сифмаслиги, у бу тушунчалардан ташқарида эканлиги, ошиқ руҳи балқиб, порлаб туриши, у икки дунёга ҳам сифмай, икки дунёни, Арши аълони, фалак ва маллақлар оламини ҳам қамраб олишини, чунки унинг ошиғи — Яратувчи султони азал, яъни ҳамма нарса Ундан ва Унга қараб бориши, ҳамма нарса ўзгариши, ривожланиши, тараққий этиши, пайдо бўлиши, йўқ бўлиши, худо эса ўзгармаслиги, ҳамма нарса тугаса ҳам, тугамаслигини куйлайди. Покланган ошиқ руҳи ҳам ўзида илоҳийликни акс эттиради.

Машраб ишқни таърифлашда «май», «шароб», «бода» истилохидан ҳам фойдаланган. Май (ишқ) қуйиладиган коса, қадаҳ ёки жом каби идишлар кўнгил рамзлари бўлган. Кўнгилда (идишда) ишқи (майи) тўла ошиқлар (маст, девона, хумори) тўпланадиган жой пир (устоз, муршид, тариқат пешвоси) даргоҳидир. Ишқ май экан, сўфийлар даргоҳи май-

хонадир. Маърифат улашувчи, ишқ сирларини талқин этувчи пири комил соқий бўлса, ишқ аҳли унинг муридлари, шогирдларидир. Васл аҳли камолотга эришган, валоят мақомидаги валийдир.

*Қатрайи ваҳдат майидин лутф ила
қилди карам,
Завқу шавқидин бериб, оламда султон айлади.
Соқийи пири муғон сунди шароби антаҳур,
Мосуво айлар ҳамадин, мушкул осон айлади¹.*

Машраб руҳининг ишқдаги ҳолати ҳам ўзгача. Машраб худога шунчалик муҳаббат қўйганки, Ундан бошқа ҳеч нарсани истамайди: «...Ёрсиз ҳам бодасиз Маккага бормоқ не керак?! ...Урайинму бошима саккиз беҳишту дўзахин?! ...Кўрмасам бир дам Сени Байт ул-ҳарамни найлайин?! ...Икки дунёдин кўзум юмдум Сенинг завқинг билан! ...Мени девона Машрабга муҳаббатдин баён айланг, ...Намозу рўзадин фориг бўлуб сайёра Машрабман, ...Хонақою Каъбадин, Машраб,

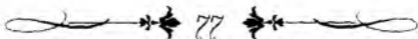
¹ Машраб. Девон. 85-6.

мурода етмадим!» Бу каби сўзлар ишқ асири бўлган жоннинг илтижоларидир. Машраб ишқдан илхом олади ва ишқ туфайли сўзнинг тиғи-гавҳари шабнам бўлади. Ишқ ғамидан юрак мум каби эрийди, у тақдирга тан беради ва шукрона айтади.

Машраб мажнунликка шу даражада етганки, ўзини «*сараҳбори муҳаббатман, камоли нури раҳматман, қиёматга бепарво-ю, жаҳоннинг нуқтадониман*», деб Аллоҳ жамоли умидида ёри бокамолидан «*манга танҳо дўзахни бер*» деб илтижо қилади:

*Ки ҳоло Бурқи Сармастман, манга дўзахни
танҳо бер,
Мудом ҳушёр эмас мастман, манга дўзахни
танҳо бер.
Тутай домони меҳнатни, ато қилгил
бу ҳимматни,
Урай кўси муҳаббатни, манга дўзахни танҳо
бер.
Нидо келдики, эй Машраб, сани ман жаннатий
қилдим,
Бу йўлда айлагил таслим, манга дўзахни танҳо
бер!*

¹ Машраб. Девон. 289-б.

Баловатга интилган, ўзини англаган, Яратувчисини таниган, Ҳаққа интилган инсон майда-чуйда тасаввурлар, бидъату ирим-сиримлар, қотиб қолган ақидаю маросимлардан халос бўлади ва оламни ўзгача нигоҳ билан англайди. Инсон қанчалик майдалашиб борса, арзимас икир-чикирларга вақтини бой бериб, азиз умрини зое кетказса, ҳеч қачон ўзлигини англолмайди.

Машраб учун миллий, ирқий, диний, мазҳабий ва бошқа бўлинишлар ва низолар кераксиз ва ортиқча бўлиб кўринади. Унинг учун Шарқу Фарб, насроний, буддавий, мусулмон, барчаси баробар. Машраб талқинида, динлар дунёвий ўлчовларга тегишли, руҳ эса инсонийликнинг белгиловчи фазилатидир.

Машраб ҳамиша Ҳақ ёдида бўлган бўлса ҳам, халқ билан бирга бўлган. Унинг учун асосий мезон одамийликдир. Машраб инсонни, аввало, одамийлик сифатларига қараб эҳтиром этган, кадрлаган. Машраб учун барча

одамлар худонинг бандаси ва уларни худога олиб борадиган йўллари турли диний, мазхабий йўналишда бўлса ҳам, бирдир. Яъни, йўллар бириридан расм-русум, урф-одат, маросимлар билан фарқланса ҳам, ҳар бир инсоннинг асл нияти, мақсади ягонадир.

*Хўжалиқ осон эрур, марди Худо бўлмоқ қийин,
Ҳақ таолонинг ўзига ошино бўлмоқ қийин.*

Пирга қўл бердим, дема, кел, сен дилингни

соф қил,

Маҳзи зоҳир сурат ила беғуноҳ бўлмоқ қийин.

Бағзилар мўъмин бўлуб умматлиг лофини урар,

Лек масти боргоҳи Мустафо бўлмоқ қийин.

Ташла мисвоку фашу дасторини, Машраб,

буқун,

Дилда дардинг бўлмаса, ёди Худо бўлмоқ

қийин!

Машраб талқинида инсон қанчалик маърифатли бўлса, шунча инсонийдир, шунга кўра, у барча одамлардаги инсоний фазилатларни кадрлайди ва оламдаги барча нарсаларга мухаббат билан қарайди. Шоир

¹ Машраб. Девон. 225-б.

ишқни иймон, ошиқларни иймонлилар, ишқдан бебахра, кўксида доғи йўқ кишиларни иймондан йирок, улар бедардлик балосига гирифтор бўлган норасолар, деб ҳисоблаган:

Қайси танинг ишқи йўқ бўлса, они иймони йўқ.

Машраб кишилар хулқ-атворидаги нозик жиҳатларни ҳам англаган: «Чаман сабзаларини эшак ейдиган шўралар ўраб олмоқда, зог булбулдан яхшироқ сухан соҳиби бўлганини кўрдим».

Машраб шеърятининг ўзига хослиги ва такрорланмаслиги шундаки, Машраб учун мухаббат, унинг учқунлари, зарралари олам ўзра таралган, билим ҳам, маърифат ва ҳикмат ҳам, дину эътиқод ҳам барчаси ишқ туфайлидир. Илоҳиёт олами беҳудуд, чексиз бўлганидай — ишқ ҳам чегарасиз, унинг ўтмиши, мазийси йўқ, у доим истикболдир. Ақллар қарийди, жисмлар эскиради, ҳислар сўнади, аммо ишқ ҳамма

вақт навқирон, ҳақиқат ва эзгулик-нинг ўзидай абадий. Машраб шеърларида Вомиқ, Мажнун, Фарход, Шайх Боязид, Шайх Шиблий, Жунайд Бағдодий, Шамс Табризий, Фаридиддин Аттор, Хўжа Баҳоуддин Нақшбанд, Иброҳим Адҳам, Мансур Ҳаллож, Имодиддин Насимий номлари тилга олинган. Улар бари ишқ дарғалари, илоҳий нур парвоналаридир.

*Ёши етмишга етиб соттурди ўзни Боязид,
Маърифат бозорида, кўргил, на савдо*

*Шайх Шиблий, Шайх Аттор ул «Аналҳақ»
Қурди, ичди бодани, Мансурни дордо қилди*

*«Куфр айтти» деб Насимий терисини сўйдилар,
Гўшту пўстин сўзлатиб, оламга гўё қилди*

Шоир бемалол: «Намозу рўзадан кечкил, муҳаббатга бота кўргил» деб айтар экан, қанчадан-қанча донишмандлар, уламоларга масхара бўлган

¹ Машраб. Девон. 325-6.

Ўз кавми — «деводалар» аслида орифларнинг орифи эканини фахр билан таъкидлаган. Машраб бир ғазалида башарият шоири қалбини қуёш каби ёритиб, Румийга бутун умри мобайнида ижодий жушқинлик бағишлаган Шамс Табризийнинг Мавлоно Румийга айтганларини эслатади:

*Тақя авлодига қилган кофири муртад кетар,
Англагил, асли расодин норасо пайдо бўлур.
Мавлавийга Шамс Табризий бурун айтган*

экан:

«Вақти охир Машраби соҳиб дуо пайдо бўлур»¹.

Машраб ўзи ихлос қилган, ғайбий пири бўлган Мансур Ҳалложни ишқ қурбони, ҳақгўйлик тимсоли сифатида улуғлаб, алқайди. Мутлақиятга восил Машраб бошини Мансур каби дорга тутишга рози бўлади:

*Ваҳдат майини пири муғон илкидан ичдим,
Мансур каби бошимни дорга тута қолдим.
То телбалигим шуҳрати оламини тутубдур,
Бир жилвасига икки жаҳондин ўта қолдим².*

¹ Машраб. Девон. 288-б.

² Машраб. Девон. 143-б.

Мансур Халложнинг рухий холати Шайх Фаридиддин Аттор орқали олти юз йилдан кейин Машрабда такрорланган:

Минг «Аналҳақ» келадур Мансур осилган
Хар замон «лаббайка» деб келгай нидо
дордин,
Жаббордин'.

Мансур сўзи хато эмас эди, у ҳақ гапни айтди, тангрининг ўзи «лаббайка» — «мана мен Роббинг» деб нидо бермоқда, унинг сўзларини тасдиқламоқда, дейди шоир. Машраб назарида еру кўк, дарахтлар, дарёлар, майса-кўкатлар, дор ёғочи, кесилган бош, Насимийнинг эт-суяклари ҳам «Аналҳақ» деб фарёд чекади. «Бу — ишқнинг фарёди» эди.

«Мансурни дорда қилган ишқ» чексиз бўлганидай, Мансурлар, Насимийлар ҳам беҳисобдир. Машраб Мансур Халлож ғояларига буткул қўшилган ҳолда, унинг маслағига

¹ Машраб. Девон. 211-6.

жисман ва руҳан талпинади: «Соғинчимнинг дарди шундай зўрки, дарахтларни хома, дарёларни сиёҳ, осмонларни китоб саҳифаси қилиб ёзсам ҳам адо бўлмайди!» Қуръондан иқтибос қилинган бу ташбеҳ нақадар чиройли ва ҳашаматли! Қуръонда у Аллоҳнинг қудрати тавсифи сифатида келтирилади, Машраб эса бу ташбеҳни ҳам Аллоҳ қудрати ва ҳам Аллоҳ ишқи қудратини таърифлаб қўллаган¹.

Машраб бир умр ишқ дардида ёниб, изтироб ва қайғу билан яшаган. Унинг бедорлиги, қалб тафти тафаккур оламини нурлантирган маёқ бўлган. Машрабнинг маънавий уйғоқлиги унинг фикрларидаги саркашлик, нохотиржамлик, гуноҳкорлик туйғуси, ўз-ўзидан қоникмаслик, юрак сирларини барчага ошкор қилишдан тортинмаслик кабиларда намоён бўлган.

¹ Н. Комилов. Тасаввуф. II китоб. Тавҳид ас-рори. – Т.: «Ўзбекистон» ва Фафур Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1999. – 138 – 139-б.

На қаттиғ кун экан, дилбар, висолингдин жудо
бўлмоқ,
Мани оҳим ўтига бул замину осмон ўртар.
Бу дард ила хароб ўлдум, келиб ҳолимни
сўрмайсан,
Унум чиқса юракдин бул тану жон, устухон
ўртар¹.

Шоирлик буюк қисмат. Машраб умрининг охиригача ўз ҳақлигига ишониб яшаган ва ўлимдан кўрқмаган. Машраб шеърларининг ҳар сатрида ошиқлик ва девоналикка етишган юракнинг ноласи мужассамки, муттақийлик даъвосини қилиб, ўзларини комили акмал билган-у, «ўзини билмаган бедардлар»га унинг изтироблари бегона эди. Шунинг учун «пок дилдан юксакроқ фалак топмаган» шоир «бўлма нодонларга ҳамдам, Машрабо, қадринг кетар» деб такрорлайди.

Машраб шеърлари умрбоқийдир, унда нурсизлик, файзсизлик, такаббурлик йўқ. Қайнар булоқ каби юракдан отилиб чиққан мисраларда борлик

¹ Машраб. Девон. 249-б.

намоён бўлади, унда ҳаёт ҳам, ўлим ҳам, ўтмиш ҳам, келажак ҳам, мавжудлик ҳам, номавжудлик ҳам, йўқлик ҳам мужассам. Шунинг учун Машраб шеърлари худди ҳозир ёзилгандек тасаввур беради ва асрлар оша ошиқ қалбларни нурга тўлдиради.

«МАБДАИ НУР»

Машрабнинг мумтоз адабиёт жанрларини тўлиқ ўзлаштиргани, араб, форс-тожик тилининг ўзига хос хусусиятларини ўз она тили каби билгани, мушоҳадасининг ўткирлиги, мулоҳазасининг кенглиги асарларида акс этган.

Машраб ижодини ўрганиш жараёнида унинг руҳониятидаги бир-бирига қарама-қарши Машрабларни кўриш мумкин. Мадрасада шариат илмига берилган Машраб Офокхўжа ҳузурида маърифатга ошно, «*ишиқ оташи-нинг самандари*»га айланади. Машрабнинг қаландарликда кечган ҳаётида яна бир Машрабни — «*муҳаббат*

тиги андози билан бағри қон, булбули нолон, дарди кўп, ҳамдарди йўқ, маломатдан қомати «нун», фурқат билан гам даштида сарсон шоҳбоз»ни кўрамиз.

Машраб шеърларидаги гоҳ ёниб, гоҳ сўниш-у, гоҳ кулиб, гоҳ йиғлашлар замирида ҳам Машраб руҳиятидаги турфалик яшириндир. Машраб «девона» шоиргина эмас, ўз даврининг мутафаккири эди. Унинг «Мабдаи нур» маснавийси пири муршиди Офокхўжанинг топшириғи билан ёзилган.

«Мабдаи нур» («Нурнинг бошланиши, чиқиш жойи») Аллоҳ нурининг жилоси, оламини ёритувчи нур, деган маънони англатади. Жаҳон мумтоз адабиётининг буюк сиймоларидан бири, башарият шоири Мавлоно Жалолиддин Румий ижоди Машрабни бефарқ қолдирмаган, албатта. Машраб Румий ғазалларидан завқланган, «Маснавий»ни ёд олган, таъсирланган ва илҳомланган.

Нақши давлат мулкани нафсимга бости
чун ажал,
 Шамс Табризий манам, гоҳи Жалолиддин манам.
 Ҳосилим дунёву уқбодин ки ҳар сў келди, бас,
 Бир назар ҳолимга қилгил, руҳи Шамсиддин
манам
 Машраби девонадурман, ҳеч киши билмас мани,
 Гоҳи комил, гоҳи фозил, гоҳи чун мўъмин
манам¹.

«Маснавий» шарҳига бағишланган кўплаб китобу рисолалар ёзилган. «Маснавий»га шарҳ ёзиш учун румиёна тафаккур эгаси бўлиш лозим эди. Машраб ана шу буюкликка эришган, илк бор ўзбек тилида «Маснавий» вазнида шарҳ битган ягона шахсдир! Аслида «Мабдаи нур» ўзбек халқининг чинакам фахридир.

«Мабдаи нур» «Маснавий»нинг туркий тилдаги шарҳи, илоҳий илҳом билан ёзилган, учта дафтардан иборат мустақил асардир. Машраб румиёна сатрларда инсон қалби, қадри ва маънавий-руҳий камолоти, илоҳий ишқни шарияту тариқат андозасида тушунарли тилда баён қилган. «Мабдаи

¹ Машраб. Девон. 182-6.

нур»дан 53 та ғазал, 3 та мустазод, ислом оламида машхур бўлган шайх ул-машойих ва уламоийи киромнинг валоятү кароматлари баён қилинган 142 та хикоят ўрин олган. Азиз-авлиёлар халқ назарида алоҳида хислатли кишилар ҳисобланган. Улар ахлоқий поклик, рухий қудрат, закийлик, кишилар қалбига йўл топиш, исломий аҳкомларни бажариш, ҳақгўйликда намуна кўрсатганлар. Машраб инсон хулқ-атворидаги фазилат ва иллатларни қоралар экан, Қуръон ва ҳадисдан далиллар келтиради. Ислом арконлари, фарз ва суннат асосида ҳукм юритади. Булар билан чекланиб қолмасдан, фикрларини халқ оғзаки ижоди, масал, мақол ва ҳикматли сўзлар билан мустаҳкамлайди. Машраб инсонни қалбига қулоқ солишга, рухиятини тадқиқ қилишга чорлайди ва ўзлигини билишга ўргатади. Ўзини англаган Яратувчисини билади, англайди.

Машраб инсоний иродани илоҳий ирода билан уйғунлаштириб, инсонни

ахлоқий хасталикдан қутулишга, нафс иллатларидан озод бўлиб, банда каби яшашга, ҳаётдан завқ олишга, рух фароғатига эришишга ундайди. Бойликка ҳавас, хузур-халоват, чексиз ҳавойи орзулар, моддий фаровонлик, шон-шуҳрат инсонни бузади, инсонлик сифатидан ҳайвонлик сифатига туширадики, ҳалоллик, меҳр-шафқат, саховат, одамийлик каби олийжаноб хислатлар унга ёт бўлади.

«Мабдаи нур» Машрабнинг кўнгил тухфаси, инсоннинг ўзига ўзини ойна қилиб кўрсатадиган «*дард ҳам, дармон ҳам*»ки, хикояларни ўқиш жараёнида инсон хикояда келтирилган қаҳрамон ўрнига ўзини қўйиб, беихтиёр қилмишидан йиғлаган, тавба-тазарру қилган, ҳаётини тарозуга солган, ўзига холис баҳо берган. Асарни комил ихлос билан ўқиганлар ҳаётларини тўғри йўлга солиб, «*илоҳий эшикларни қулфсиз очиб*», комилликка эришганлар.

«Мабдаи нур»да Хўжа Толиб Балхий ҳақидаги хикоя таъсирчан бўлиб,

шайх чўлда сувсизликдан ўлар ҳолга келган итни кўриб, бир коса сув эвазига эллик марта қилган ҳажини беради. Бир итни деб, бир коса сув учун эллик ҳаж савобини берган шайхнинг ҳаракати атрофдагиларда шубҳа туғдиради ва улар бу ҳолатни «хилофи шаръ» (шариатга зид) деб баҳолайдилар. Шайхнинг асл мақсади мағрурликни енгил ва эллик марта ҳаж қилганлик мартабасидаги мутакаббирликдан воз кечиш эди:

*Ҳар киши аъмолини қилса забун,
Рўзи холий қолсаву ҳам, сарнигун.
Шайх деди: «Эллик ҳажим бор эди,
Мағрурият дилда кўп бисёр эди.
Ман каби даргоҳида бир хасча йўқ,
Қилмишим, эй дўстлар, каргасча йўқ.
Энди холис бораман Ҳақ олдига,
Шояд тўккай баҳри раҳматин манга»...*
*...Бояги бир коса сув берган замон,
Минг кўнгилни ҳолини топди аён!*

Машраб ҳикоя сўнггида ўқувчига мурожаат қилиб, озгина илм билан мағрур бўлиб, ўзича ҳақиқат йўлида-

¹ Бобораҳим Машраб. Мабдаи нур. 110-б.

ман деб юрган, аслида қалби чиркинликлардан халос бўлмаган кишиларга шайх Толибдан ибрат олишга чақиради:

*...Бояги бир коса сув берган замон,
Минг кўнгилни ҳолини топди аён.
Дил ани дерларки, бўлса нури Ҳақ,
Кулл малойиқ андин олғайлар сабақ!*

«Мабдаи нур»²да яна бир хикоя борки, инсоннинг огоҳлик билан яшаши, ўзини поклаши, ҳаёти давомида ҳам руҳан, ҳам ботинан, ҳам зоҳиран камолотга етказиши ҳақида сўз юритилган. Бир қуш овчиси бўлиб, унинг домига саъва илинади. Саъва қушчининг ақли ноқислигини фаросат билан англаб, қутулиш чорасини топди. Сайёдга қараб одамлар тилида сўзлайди ва: *«агар мени қафасдан чиқарсанг, уч насихат айтаман, сен туганмас бойликка эга бўласан»*, деди. Бундан ажабланган овчи қушнинг алдовига рози бўлиб, уни озод қилди.

¹ Бобораҳим Машраб. Мабдаи нур. 110-б.

² Бобораҳим Машраб. Мабдаи нур. 123-б.

Куш деди: «Авалло, ақлдан ташқари бўлган, бемаъни, лоф, ёлгон сўзга ишонма. Сўнгра қўлингдан кетган бойлик, амалу мансаб, ўзингники бўлмаган нарсага қайгурма. Учламчи, жигилдонимда тухумдек гавҳар бор эди, мени сўйсанг, гавҳарга эга бўлар эдинг. Сенга худонинг ўзи катта давлат ато қилган эди. Сен эса мени қўйиб юбориб, давлатдан жудо бўлдинг».

Овчи саъванинг алдовига чиппачин ишониб, унга хушомад қилиб, олдига чакиради ва меҳрибонлик билан унга қафасга киришни илтимос қилади. Шунда саъва овчининг нафс кули эканлиги, ақлу фаросат билан иш қилмаслигига амин бўлиб: «Хайф сенга, биринчи маслаҳатимга ҳам амал қилмадинг, иккинчисига ҳам. Учтинчисига келсак, мен ўзим тухумча бўлмасам, менинг жигилдонимга ўшандоқ гавҳар сизмаслигига фаросатинг етмади», деб учиб кетади. Машраб ақли ноқисликнинг оқибатини шундай таърифлайди:

*Гавҳар иймонингдур, сайёдингдур нафс,
Қилмагин таъхир, жаллодингдур нафс.
Санки борсан мурғи аршни ақдаси,
Макр қил нафсдин ўзингни махласи¹.*

«Мабдаи нур» саодат кимёсидирки, уни ўқиган киши доноларнинг суҳбатида бўлгандек, уларнинг файзидан баҳра олгандек бўлади. «Мабдаи нур»нинг ахлоқий-тарбиявий аҳамияти катта бўлиб, унда илгари сурилган эзгу ғоялар, шарқона ахлоқий тафаккур ҳозирги кунда ҳам аҳамиятини йўқотмаган. Бир вақтлар «Мабдаи нур» мадрасаларда ўқитилган. Ахлоқий пандномаларни фарзандларимизга мактаб ёшидан уларнинг онги ва шуурига сингдирсак, келажакда кўзлаган мақсадимизга эришамиз. Асар жамиятда мавжуд салбий иллатларни йўқотишда, ёшлар тарбиясида беминнат ёрдам бўлади.

«КИМЁ»

Кимё мис, калайи каби металлларни олтинга айлантириш, «элексир» («иксир») деган маънони англатади.

¹ Бобораҳим Машраб. Мабдаи нур. 124-б.

«Элексир» қадимда хушбўй моддалар ва дориворлардан тайёрланган мураккаб модда бўлиб, мис, калайи, тош ва тупроқни олтинга, ёмонликни яхшиликка, ёвузликни эзгуликка, касалликни соғликка, жоҳилликни оқилликка айлантирувчи кимё илми, инсонни саодатга элтувчи, фавқулодда таъсир кучига эга бўлган нодир хусусиятга эга бўлган.

Фалсафий маънода кимё «ҳикмат тоши» — инсонга чексиз ақл-идрок ато этадиган, ҳар қандай касалликка даво бўладиган, умрни узайтирадиган, инсонни ёшартирадиган иксир (элексир), кимёи саодатдир. Шунинг учун аксарият файласуфлар умрларининг охиригача ҳикмат тошини кидирган, умрларини уни топишга бағишлаганлар. «Ҳикмат тоши»ни қўлга киритиш учун «тупроқни олтинга айлантириш», яъни инсон ўзидаги ноқис ва ярамас иллатларни тозалаш орқали камолотга эришган. Илм Аллоҳдан инсоннинг қалбига ҳеч бир воситасиз оқиб келмагунча, жўшқинлик ва

шавқ асл манбадан келмагунича, инсон шоир бўлолмайди, инсон ижодкор бўла олмайди. Беҳуда, муболағали, қалбаки илм ҳали илм эмас.

Машрабнинг «Кимё» асари ахлоқий пандномалардан иборат бўлиб, маснавий усулида ёзилган. «Кимё» «Мабдаи нур»нинг мантиқий давомидир.

«Кимё» асарида 22 та фасл бўлиб, ҳар бир фаслда авлиёлар ҳақидаги ривоятлар ҳикоя қилинган. Асарнинг тартиби қуйидагича: аввал бир кимё мавзуси келтирилиб, мавзу кимёга доир ҳикоят билан шарҳланган ва муаммо ечимини топган, хулоса қилинган.

Инсон маънавий дунёси, кўнгли ҳамиша комилликка, етукликка талпиниб келган. Пири муршидга эргашишда комилликка интилиш, улар сиймосида ўзликни англаш, яхши ахлоқ, илоҳий фазилат ва сифатларни мукаррам деб ҳисоблаш, инсон маънавиятини қадрлаш ва бойитиш нияти мужассамдир. Пир мақсад сари

офишмай интилишида боявий раҳнамо бўлганки, руҳонияти етук, ғайб оламига восил бўлган ва унинг сирли ҳикматларини англаган пири муршид улуғланган:

*Кел, эй Машраб, муаллимдин гапургин,
Ўшал донанда, олимдин гапургин.
Кимийнинг руҳи раҳбардин жудодур,
Ки ул хўроки чандин аждаҳодур.
Дарахтнинг асли дарёдин жудодур,
Анинг бошига офоти ҳаводур.
Ҳаво урган сугун навҳа не даркор,
Қуриди, мевасидан қолди бекор.
Ки бераҳбарға дунёйи малъун,
Ҳамиша кўрсатур ранги гуногун.
Кимийким ранглариға баста бўлди,
У йўлдин қолди, пойи хаста бўлди.
Кишининг пири йўқдур нотамоий,
Юругон чўлда асти белижомий.
Лижомидин жудо бўлганда ҳар асп,
Қилолмас асли йўл юрмоғни ул касб¹.*

Комиллик йўлининг ибтидоси — ишқ. Кўнгилни поклашдан мақсад, комилликка интилишдир. Машраб кўн-

¹ Бобораҳим Машраб. Кимё / Тадқиқ қилувчи, луғат ва изоҳларни тузувчи Хожи Исмагуллоҳ Абдуллоҳ. Наманган, 2000. 38-б.

гилни поклашнинг «кимё»си ишқ эканини уқтириб, шундай таърифлайди:

*Кимёдур ишқ, онқодур топиб бўлмас ани,
Кимга тушди, бўлди ул дунёйи уқбодин жудо¹.*

«Нури Хақдан кимиё» топишни истаган Машраб назарида вужуд моддийликдан рухга айлангач, ёр васлига етиш мумкинки, мисни олтинга айлантириш учун инсон, аввало, ўзлигидан кечиши лозим. Кўнгил Аллоҳ манзили экан, кўнгил шарбатини тотиб кўрмасдан унинг лаззатини билиш мушкул, зеро, инсоннинг яхшилигини билмасдан туриб, уни қандай қилиб яхши дейиш мумкин? Аллоҳни унутган инсоннинг кўнгли ўликдир. Инсон юрган йўлини тўғри деб гумон қилиши мумкин, қачонки чуқурга тушиб ҳалокатга учраганини билгач, афсус-надоматлар қилади, лекин энди улар фойда бермайди. Аллоҳнинг: *«Мени чини билан изласанг, албатта, топасан»*, деган аҳди Аллоҳ томон тўғри йўлни

¹ Машраб. Девон. 247-6.

топиш учун ҳаракат қилган ҳар бир банда учун умид учқунидир. Ҳақиқий ишқ туйғайли инсоннинг кўнгли маърифат ва ҳикмат ёғдулари билан мунаввар бўлади, комиллик шарти бажарилган бўлади.

«Кимё»да тасаввуф ва тавҳид илмининг нозик масалалари, маърифат асрори, тариқат мақомлари, руҳий камолот даражаларини рамзий-тамсилий ҳикоятлар талқини, ҳаяжонли, лекин ёрқин шеърий сатрларда тасвирланган. Бу эса тасаввуфнинг соф назарий маъноларини теран англашилиши, шунингдек, ирфоний ғояларнинг омалашувига кенг йўл очган.

«ҚИССАИ МАШРАБ»

«Қиссаи Машраб» — «Шоҳ Машраб қиссаси» Машрабнинг шогирди Пирмат Сеторий томонидан ёзилган. «Қиссаи Машраб» Машраб шахсининг кўп қирраларини очиб берадиган, халқ меҳрини ифодалаган асардир. «Қиссаи Машраб» сўзбошисида «икки

жаҳонга сизмаган» ишқ сохибининг фаройиб ҳаёт йўли маноқибларда янада жозибали тасвирланган. Машраб номи тилларда дoston бўлган.

«Қиссаи Машраб» халқ дostonларига ўхшайди, воқеалар Машрабнинг туғилиши ва умрининг охирида Балх подшоси Маҳмудхон томонидан дорга осиб ўлдирилиши билан якунланади. Асарда Машраб «мўъжизакор авлиё, билимдон, ҳозиржавоб шоир, тақводор, тўғрисўз, оқил, ҳалол, покиза инсон, дунё моли ва ҳузурҳаловатидан воз кечган дарвеш» сифатида тасвирланган.

Ривоят қилинишича, шоир қаерга бормасин, суфиёна, халқчил ғазаллари ва оташин сўзлари билан халқ кўз ўнгида авлиё сифатида намоён бўлади. Машрабнинг орқасидан эргашиб, ҳурматини жойига қўйишади, ҳоким табақалар унга мурид бўлишга ҳаракат қилиб, ўз кошоналарига таклиф этишади. Ўз номининг улуғланиши, ҳурмат-эътибори ошиб, кибр-ҳавога берилмаслиги учун шоир у ерда

одоб-ахлоқ қоидаларига сирмайдиган номақбул иш қилиб, барчанинг ҳафсаласини пир қилади, ўз ҳаётини таҳликага солади.

«Қиссаи Машраб»да келтирилган ҳикоят ва ривоятлар қадимий фольклор анъаналари асосида яратилганки, шоирнинг ғайритабиий мўъжизаларга бой саргузаштлари, масалан, ўтда ёнмаслиги, сувда чўкмаслиги, ҳамма жойда, ҳар қандай шароитда ҳам ҳақ сўзни айтиши, Хизр билан учрашуви, ўз тақдирини олдиндан каромат қила олиши, ботиний нигоҳ билан кишиларнинг ҳолатларини идрок этиш қабилар худди бўлган воқеадек таассурот қолдирган.

«Қиссаи Машраб»да одамзоднинг пайдо бўлиши, асҳоби қаҳф ҳақидаги Қуръон ҳақиқатлари ҳам ўзининг бадиий ифодасини топган. Шунингдек, қиссада Машраб яшаган давр руҳини акс эттирган ҳаётий лавҳалар кўп.

Машраб дунёқарашининг нозик қирраларини, баъзи шеърларининг ёзи-

лиш тарихини яхшироқ тушуниш учун имконият мавжуд. Зеро, киссадаги ёрқин ва ажабтовур хикоятлар Машраб ҳақидаги тасаввурларимизни бойитиш билан бирга, Машраб шахсига чуқур ҳурмат ва эҳтиром хиссини уйғотади.

Ривоят қилинишича, Машраб Хўтан қишлоқларидан ўтиб кетаётганда, бир деҳқон экинини шудгор қилиб, Машраб ғазалларидаги сўзларни бузиб қуйлаётган экан. Машраб ҳам кетмонни олиб, деҳқоннинг экинларини чопа бошлабди. Бу ҳолни кўрган деҳқон Машрабдан: *«сенга нима ёмонлик қилдимки, менинг экинларимга зарар етказасан, еримни нима учун бузасан»*, деб сўраганда, Машраб: *«бузиб ўқиётган ғазалинг менинг иморатимдир, сўзим сендекларга қолиб хор бўлгунча, қуйиб кул бўлгани яхшироқ»*, деб дакки берган экан.

Машрабнинг ихлосмандлари унинг айтган шеърларини ёдлаб, кейинчалик китоб ҳолига келтиришни хаёл қилишади. Машраб ботиний нигоҳ билан уларнинг ниятини англаб, «мен-

дан китоб қолса, аҳли муҳаббат хароб бўлур», деган экан.

Оташнафас шоирнинг шахси турли замонларда турлича талқин қилиниши натижасида тушунмовчиликлар келиб чиққан. Машраб хақидаги тадқиқотларда мафкура таъсири остида рухонийлар ва худога қарши кураш олиб борган шаккок шахс сифатида тасвирланган. Айникса, Машраб ва унинг пири Офокхўжа, Машраб ва рухонийлар ўртасидаги тушунмовчиликлар «Қиссаи Машраб»ни мутолаа қилиш жараёнида бартараф этилади.

Машраб уч йил риёзат чекиб, Или шахрининг ҳокими ва кизини мусулмон қилади. Бутун Или халқи ҳам мусулмончиликни қабул қилади. Шу туфайли Офокхўжа Машрабга «*рустамона иш қилдинг, гуноҳингдан ўттим*», деб даргоҳига қабул қилади.

Ривоят қилинишича, Машраб кирғизлар юртига кириб борганида уни душман деб, ўлдирмоқчи бўладилар. Қамишларни тўплаб, Машрабни ўтда ёқамиз деб ҳарчанд уринсалар ҳам,

ўт ёнмайди. Бу кароматни кўриб, оёғи остига йиқилган қирғизларни Машраб дуоибад қилади: «Илоҳо, бу жамоа қирғизни бўлдим деганда бузгайсан»¹.

Машраб Ҳиндистонда бўлганида масжидга жума намозини ўқиш учун кирганда, имом одамларни «ҳалолҳо ҳисоб, ҳаромҳо азоб» деб қўрқитаётган пайтда, қўлидаги қамчиси билан имомни бир уриб, ўзи минбарга чиқиб қўйидаги байтни ўқиган экан:

Кўтарсанг пардани, ногоҳ юзунгни бир кўрай
дерман,
Жамолингга назар солиб, ки ҳуснингга тўйай
дерман.

Халойиқ қиблага боқиб, деюрлар
«Роббиял аъло»,
Намозу рўзага сан деб, санга сажда
қилай дерман»².

Ривоят қилинишича, Машраб Сирдарёнинг ўнг соҳилида жойлашган Санг қишлоғига келиб, бир хонадон-

¹ «Қиссаи Машраб». – Т.: «Ёзувчи», 1992. 88-б.

² «Қиссаи Машраб». 128-б.

дан ичиш учун сув ва бир бурда нон сўрайди. Хонадон эгаси Машрабга нон-сув бермай, уйдан қувиб юборди. Машраб иккинчи хонадонда ҳам худди шундай муносабатни кўради ва қишлоқни «Санг — заранг» деб дуоибад қилган экан. Машраб шу ердан дарёнинг нариги соҳилига ўтмоқчи бўлиб, кемачининг олдига келади. Кемачи уни ити ва эшаги борлиги учун ўтказмайди. Шунда Машраб дарёдан эшагининг тўқимини миниб ўтиб кетади ва кемачига қараб шундай дейди:

*Эй, дарёкаш, кеманга олмадинг,
шу ҳам гам бўлдимми?
Эшагимни яндаб ўтдим, тўқими нам бўлдимми?
Мен ҳам девоначи Машраб,
шаҳрингга мусофирман,
Ё бир парча нон сўраб,
сарсон бошим ҳам бўлдимми?*

Хўжанд халки Машрабни кўриш иштиёқида унинг олдига борганларида «қизил юзлик, шаҳло кўзлик, пайваста қошлик, патила-патила сочлари елкаларига тушган, муҳаббат

майига гарқ бўлган, итининг бўйнида олтин ҳалқа осилган» қаландарсифат одамни кўриб ҳайрону лол қоладилар.

«Қиссаи Машраб» халқ насрининг энг гўзал намуналаридан бири сифатида ҳозирга қадар севиб мутолаа қилинади. Машраб ҳаётига оид айрим воқеалар бугунги кун ўқувчисининг тасаввурига сиғмаслиги, эстетик қарашларига зид келиши мумкин. Тасаввуф илмидан беҳабар киши учун Машрабнинг пир хизматида бўлиши, унга сўзсиз итоат қилиши, пирнинг назарига тушиш учун гуноҳ ишга қўл уриши ғайритабиий ҳол бўлиб кўринса ҳам, аслида ҳақиқатдир.

Машрабнинг на подшоҳ, на амалдор, на рухонийлар «*ҳурматини жойига қўйишни билмай*», уларга қуллуқ қилмагани, аксинча, уларнинг назру ниёзи, эҳсони ва кўрсатган ихлосу иззатларини «*бир пулга олмай*», мол ва мансабни ҳаром деб билгани замирида Аллоҳдан бошқа ҳеч нарсага муҳтож бўлмаган илоҳий ишқ ошиғи

экани англашилади. Шу ўринда бир мисолни келтиришни жоиз топдик. Машрабни эъзозлаб, унга от ҳадя қилишади. Отда кетаётган Машраб ногаҳон ўзини ерга ташлайди ва муридига отнинг оёғига пойтеша уришни буюради. Бу ҳолдан ажабланган халқнинг сўровига: *«Шу отни миниб келган жойимгача Ҳақ таолодан гофил бўлдим. Яна бошқалар ҳам бу отни мингач, менинг ҳолимга тушиб, худодан гофил бўлмаслиги учун шундай қилдим»*, дейди. Зеро, «ишқ тўрига илинган», қалби муҳаббат билан тўлган Машраб Аллоҳдан чалғитадиган барча нарсалар, лаззату хушнудликлар баҳридан кечган.

Машраб халқ орасида бўлганида ҳам Ҳақ ёди билан яшаган, Худодан бир лаҳза узоклашмаган. Машраб умрини пуч ва бемаъни ишлар билан ўтказаетган, ихлоси суст, шухрату манфаат учун дину диёнатини ҳам сотган, эътиқодсиз кишиларнинг ҳолидан изтиробга тушган ва йиғлаганки, улар ўз ҳолларидан беҳабар бўлгани

холда, Машрабнинг изтиробларини девоналикка йўйишган.

Машраб феълидаги яна бир ажиб жихат шундаки, унга мурид тушмоқчи бўлганларнинг ихлосини қайтарадиган ишлар қилган: *«Ман муридни уҳдасидан чиқа олмасман, аммо қиёматлик биродарман».*

«Қисса»да Машраб шахси бузиб кўрсатилган, деган фикр ҳам бир ёқлама бўлиб, тасаввуф ҳаётида яшамаган киши буни идрок қилиши мушкулдир. Машраб ҳақидаги афсона ва ривоятлар халқ оғзаки ижоди маҳсули бўлиб, кишилар Машраб тимсолида Ҳақ ишқи йўлидаги собит иймонли, адолатпарвар, халқпарвар, диёнатли идеални шакллантирганлар.

Шундай бўлса ҳам, асар Машраб ҳақидаги тасаввурларимизни бойитиб, ўзининг ошиқлигини баралла айта олган, бошига тушган муҳаббат савдосини баён қилган шоирнинг кўнгил изҳорлари маърифат аҳлига манзур бўлади. «Қиссаи Машраб»

хар биримизнинг ботиний оламимиз, кўнглимиз, ички дунёмиз қаҳрамони бўлиб, ундан ўзлигимизни, кечмишимизни излаймиз, Машраб билан бирга тоғу тошлар кезамиз, изтиробга тушамиз, дардимизга дармон топамиз ва ниҳоят, енгил тортамиз.

ҲАРФЛАРНИНГ СЕҲРЛИ ЖИЛОСИ

«Араб ҳарфлари сирли мазмунга эга», деган таълимотни илгари сурган ҳуруфийларнинг таъсири кучли бўлганки, Шарқ халқлари шеъриятида араб ҳарфларининг график шакллари-дан бадиий усул сифатида фойдаланиш анъанага айланиб, буюк сўз усталари Ҳофиз Шерозий, Мавлоно Лutfий, Атоий, Саккокий, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий, Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Огаҳий, Муқимий, Зокиржон Фуркат асарларида кенг қўллаганлар.

Машраб ижодида ҳам воқеалар тасвири жонли тамсил, ишора, харф-

ларда ифодаланган. Жумладан, ёрнинг қомати «алиф»га, хижрондаги ошиқнинг букилган қадди «дол»га, маҳбубанинг зулфи «жим»га, қошқўзлари «нун»га, тишлари «син»га, холи эса «нукта»га қиёс этилган.

*«Алиф»дек жон аросинда ниҳоли қоматин асраб,
Ғамидин оқибат қаддимни «нун» янглиг
дуто қилди.*

Машраб бу ғазалида ёр ва жон ўртасидаги муштараклик ва уйғунликни ниҳоятда нозиклик билан тасвирлаган. Маҳбуба ишқида куйган ошиқнинг қадди «нун» каби эгилган.

Машрабнинг юксак бадиий маҳорат эгаси эканлиги унинг олам-олам маънони бир сатрда худди ипга терилган садаф каби теран ифодалашида кўринади. Бу ҳақда шоир шундай ёзади:

*...Минг маънини бир нуқта билан мухтасар
эттим¹.*

¹ Машраб. Девон 157-6.

Машраб ҳарфлардан сўз ўйини қилади ва айни вақтда бир сўзга бир неча маъно либосини кийдиради, ҳарфлар орқали ёрнинг гузаллигини тасвирлайди:

*Ки зулфунг ила қаддинг мисоли «жон» дерлар,
Ким «жим», «алиф» ила «нун» юзунгда
холинг оч...¹*

Машраб ҳарфлар тимсолида ёрга бўлган оташин муҳаббати, қалб туйғунлари, рухий изтироблари, кечинмалари, ёрга етиш умидида чеккан заҳматларини ишонарли ифодалаган:

*Қоматим «нун»дек бўлибтур доғи
хижрони билан,
Куйдуруб аъзойи борим, дилситонимга дуо².*

Ёки:

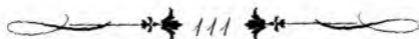
*Юз жафо бошимга орттурди, вафосин кўрмадим,
Охири бори маломат қоматимни қилди «нун»³.*

Машрабнинг «қилдим бу кун» радифли ғазали алифбо ҳарфлари тар-

¹ Машраб. Девон. 318-б.

² Машраб. Девон. 243-б.

³ Машраб. Девон. 222-б.

тибида ёзилган бўлиб, ҳар бир ҳарфга таъриф берилади. Машраб ҳарфлар тимсолида ёр васфини қилиб, унга ишқини дoston қилади, ёрининг хуснини таърифлаб, жафоларини тилга олади, дарду хижрон азобини тўкиб сочади:

ا — алифдек қоматингдин ибтидо қилдим букун,

ب — балойи доғи дардинг дилга жо қилдим букун.

ت — тиловат қилгай эрдим ояти рухсорингни,

ث — савоби хатми Қуръон интиҳо қилдим букун.

ج — жамолингни кўрай деб келдим, эй шоҳи жаҳон,

ح — ҳаётим борича, ман илтижо қилдим букун.

خ — халойиқ ичра хуш хулқу некулик сандадур,

د — дилни олгучига ошино қилдим букун.

ذ — зоил бўлмасун деб ҳар замон меҳринг сенинг,

ر — рабoтинг ичра таъмири вафо
қилдим букун.

ز — зулфинг шомидин йиглаб юруб
шoму саҳар,

س — сeлoби сиршкимни рaҳo
қилдим букун.

ش — шакарлиг лaбларингдин
мeҳрибoнлиг кўрмадим,

ص — сабрим қoлмади, oҳу нaво
қилдим букун.

ض — зoeълиг билa умрум ўтодур
oқибaт,

ط — тoлесизлигимдин кўп хaтo
қилдим букун.

ظ — зoлим кўзларингнинг гaмзаси
қилди харoб,

ع — азиз жoндин кeчиб, жoним
фидo қилдим букун.

غ — гaрибларгa тaрaҳҳум қилгил,
эй султoни ҳусн,

ف — фaрoғaт бирлaн арзимни aдo
қилдим букун.

ق — қурбaт вaслидин бўлди
мaдaдкорим Худo,

ك — гулзoрида айни муддaо қилдим
букун.

ﻝ — лабинг — кавсар, тишинг —
гавҳар, хати лаълинг ўқуб,
ﻍ — меҳробинг қошига иқтидо
қилдим букун.

ﻥ — на бўлгай, биргина кўрсам
жамолинг, эй парий,

ﺯ — ваъда, дилбарим, кўксимга жо
қилдим букун.

ﺏ — ҳазил эрмас киши догини пинҳон
айласа,

ﻝ — лола сифат чоки қабо қилдим
букун.

ﺥ — ёрим, дилбаримга дуди оҳим
сардини,

ﻉ — айлабон сўйи само қилдим
букун.

Пардаи исматда сақла Машраби
бечорани,

Дилрабо, номахраимни ошино
қилдим букун¹.

Машраб дилтортар ва ҳозиржа-
воб шеърияти билан барчага манзур
бўлган. Бу эса шоирнинг юксак эсте-
тик дид соҳиби ва бадиий тафаккур
эгаси эканлигидан далолат беради.

¹ Машраб. Девон. 223-6.

ОТАШНАФАС ШОИР

Боборахим Машраб Марказий Осиё, Афғонистон ва Шарқий Туркистонда маълум ва машҳур бўлган мутасаввиф, қаландар шоир, исломий қадриятлар, тасаввуф адабиётининг йирик намояндаси ва билимдонидир. Машраб дилтортар ва илоҳий ишқ тараннуми акс этган шеърлари билан асрлар оша кишиларнинг қалбларини ёритиб, халққа манзур бўлган. Машраб асарларини нафақат ўзбеклар, афғон, тожик, уйғур халқлари ҳам севиб ўқиган. Машрабнинг ҳаёт йўлини ёритувчи ягона манба — «Қиссаи Машраб»¹ дир.

Машрабнинг ҳаёти худди ижоди каби мураккаб ва кўп қирралидир. Унинг ҳаёти саргардонликда, жаҳонгашталикда, оддий халқ орасида ўтган бўлса ҳам, руҳининг уммонида ишқ тўлқинланиб, алангали ҳис-ҳаяжонларни юракка сиғдиролмай,

¹ Шох Машраб қиссаси. — Т.: «Ёзувчи», 1991.

минг маънини бир нуқта билан мух-
тасар этади.

Замон ва замин дардини ўзида
сиғдирган Машраб халқ ичида юриб,
хақсизлик ва жаҳолатга қарши исён
қилади. Аммо унинг исёни, айрим
олимларимиз ёзиб келганидай, тузум-
га ёхуд дин ва Аллоҳга қарши исён
эмас, балки аксинча, динни шайто-
ний нафсга қурбон қилган, мунофиқ
ва порахўр, тамагир кишилар, улар-
нинг хамтовоқлари бўлган ўзга «аҳли
бадқирдор»ларга қарши исён эди.
Агар тасаввуфий нуқтаи назардан яна-
да чуқурроқ олиб қарайдиган бўлсак,
бу дунёнинг ўзига, барча ноқаслик,
ишқсизлик ва худобехабарликка
қарши норозилик исёнидир. Шунинг
учун ўз руҳининг Аршга кўтарилгани,
ва албатта, парвозидан ҳайратланувчи
Машраб, айна вақтда фалак зулмидан
«бахтиқаролар подшоҳи»га айлангани,
«жафодан монанди дол» бўлганини
айтиб нолийди, зоҳирни кўриб, ботин-
ни англамайдиган калтафаҳм шайхлар,
ришвадан ҳазар қилмайдиган мулла-

ларни ҳажв остига олади. Машраб илоҳий ишқ тарғиботчиси сифатида ҳақ йўлида ўз жонини қурбон қилган фидойи инсон сифатида ҳурмат-эҳтиромга сазовордир.

Машраб ғазаллари инсон руҳиятининг буюк таронаси сифатида ўз-лигини англашга интилан ҳар бир тафаккур эгасини ҳайратга солади. Шеърнинг маъно-моҳиятини англаганлар ўзларидаги ахлоқий қолоқлик ва жоҳиллик занжирини парчалаб, икки дунёда ҳурлик саодати сари интилади. Машраб шеърлари булоқ каби беғубор, тоза ва шифобахшки, бу чашмадан ким нима қидирса топади. «Мабдаи нур»даги ҳар бир ҳикоя ибрат, ривояту қисса ҳам фаросатли киши учун тарбия дарси, ҳаёт сабоғидир. Тўрт киши тўпланса, базмга машрабона сатрлар жон бахш этган. Афсуски, бу анъана собиқ шўролар тузумининг даҳрийлик мафкураси ҳукмронлиги даврида тўхтаб қолди.

Машрабнинг ҳаёт йўли Ойбекнинг «Машраб» шеъри, Омон Матчоннинг

«Бу Машраб, Машраб» достони, Муҳаммад Алининг «Машраб» достони, Шухратнинг «Машраб» романи, Миркарим Осимнинг «Синган сетор» қиссаси, Х. Бегматовнинг «Девона Машраб» романида ёритилган.

Машраб шеърлари нафақат Шарқда, Фарбда ҳам севиб мутолаа қилинади. Немис олими Мартин Хартманнинг «Доно дарвеш ва авлиё даҳрий», «Қадамжо» мақолалари диққатга сазовордир. 1992 йилда Францияда «Қиссаи Машраб» кўп нусхада чоп этилган.

Машраб шеърларининг жозибадорлиги шундаки, байтларни ўқиш ва англаш орқали вужуд Машрабнинг руҳидан қувватланади, кўнгиллар нурга тўлиб, ҳаётнинг, яшашнинг, инсоннинг қадрини чуқурроқ ҳис этишга, камолот сари интилишга эҳтиёж сезади ва мудроқ қалблар Аллоҳ ишқи билан уйғонади.

Машрабни дунё билади, унинг мероси тубсиз уммон, ҳикмат гавҳарлари чексиз. Машраб муаззам, бетакрор, ҳеч

кимга ўхшамайдиган сиймо. Унинг шеърларида руҳ эркинлиги баралла янграйди, инсонни поклик саодатига етаклайди. Машраб инсоният қалби ва руҳиятини ёритувчи қуёшдир. Шунинг учун қарийб тўрт асрдан бери унинг жозибали шеърлари қалбларни нурлантириб, руҳларни юксалтириб, илоҳий муҳаббатга ошно қилиб, камолотга чорламоқда. Бундан кейин ҳам бу бебаҳо хазинага ошнолик тўхтамайди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН МАНБА ВА АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. *И. Абдуллаев. Шох Машрабга сўзбоши // Шарқ юлдузи. — Т.: 1995. № 6.*

2. *Абдурауф Фитрат. Танланган асарлар. 2-жилд. — Т.: «Маънавият», 2000.*

3. *Абу Хомид Фаззолий. Мукошафат ул-қулуб. II китоб. — Т.: Минҳож, 2004.*

4. *Меҳрибоним қайдасан / Нашрга тайёрловчи Ж. Юсупов. — Т.: Фафур Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1990.*

5. *Бобораҳим Машраб / Тузувчи Ж. Раҳимов, А. Аҳмедов. — Т.: «Ўқитувчи», 1991.*

6. *Бобораҳим Машраб. Мабдаи нур / Тадқиқ қилувчи, эски ўзбек ёзувидан нашрга тайёрловчи, луғат ва*

изоҳларни тузувчи Ҳожи Исматуллох Абдуллох. — Т.: «Фан», 1994.

7. Бобораҳим Машраб. Кимё / Тадқиқ қилувчи, луғат ва изоҳларни тузувчи Ҳожи Исматуллох Абдуллох. Наманган, 2000.

8. *А.Ш. Жузжоний*. Тасаввуф ва инсон. — Т.: «Адолат», 2001.

9. *Зиёвуддин Исҳоқ Богистоний*. Тазкираи каландарон // Шарқ юлдузи, 1980. № 3.

10. *З. Исҳоқова*. Машраб (рисола). — Т.: Абу матбуот-консалт, 2011.

11. *Н. Комилов, Ф. Саломов*. Шоири аналҳақ / Меҳрибоним қайдасан. Нашрга тайёрловчи Ж. Юсупов. — Т.: Фафур Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1990.

12. *Комилов Н.* Тасаввуф. — Т.: «Мовароуннаҳр» — «Ўзбекистон», 2009.

13. *Машраб*. Танланган асарлар / Нашрга тайёрловчилар П. Шамсиев, А. Ҳайитметов. — Т.: Фафур Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1958.

14. *Машраб*. Танланган асарлар / — Т.: Фафур Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1963.

15. *Машраб*. Танланган асарлар / Нашрга тайёрловчи А. Абдуфафуров. — Т.: Фафур Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1971.

16. *Машраб* шеърятдан. — Т.: «Ўзбекистон», 1979.

17. *Машраб*. Танланган асарлар / Нашрга тайёрловчи А. Абдуфафуров. — Т.: 1980.

18. *Машраб*. Девон / Тадқиқ қилувчи, кўлёзма ва босма манбалардан жамлаб нашрга тайёрловчи, луғатлар ҳамда изоҳлар муаллифи Жалолиддин Юсуфий. — Т.: «Янги аср авлоди», 2006.

19. *Машраб* ҳикматлари / Тузувчи Исматуллоҳ Абдуллоҳ. Наманган, 2000.

20. *Машраб* ғазаллари. — Т.: «Фан», 2007.

21. *Муҳсин Зокирий*. *Машраб*. Адабий-танқидий очерк. — Т.: «Фан», 1966.

22. В. Раҳмонов. Буюк исёнкор. — Т.: 1980.

23. Э. Шодиев. Машраб. — Т.: «Фан», 1980.

24. Шоҳ Машраб киссаси / Нашрга тайёрловчи М. Ҳасаний. — Т.: «Шарк», 1991.

25. Қиссаи Машраб / Нашрга тайёрловчилар Сайфиддин Рафъиддин, Мухаммад Ёқуб Салим ўғли, Шарофхон Жамолхон ўғли. — Т.: «Ёзувчи», 1992.

26. А. Ҳайитметов. Ҳаётбахш чашма. — Т.: Фафур Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1974.

МУНДАРИЖА

Мукаммал ишқ достони.....	4
Ирфоний ишқ куйчиси.....	6
«Мен таваллуди ўшал фарзанди Намангониман»	13
Мулла Бозор Охунд – Машрабнинг устози	17
Қуддусаро азиз Хўжам Машраб отимни қўйдилар.....	22
Машраб ва тасаввуф.....	40
«Маърифатдан беҳабарсан, гавҳаримни ковлама»	52
«Шухрати шеър бошида Машраби муътабар ўзум».....	59
«Агар ошиқлигим айтсам куюб жону жаҳон ўртар»	70
«Мабдаи нур»	86

«Кимё».....	94
«Қиссаи Машраб».....	99
Ҳарфларнинг сеҳрли жилоси.....	109
Оташнафас шоир.....	115
Фойдаланилган адабиётлар.....	120

Адабий-бадий нашр

Замира ИСҲОҚОВА

МАШРАБ

Мухаррир *Рауф Субҳон*

Бадий муҳаррир *Ҳ. Қутлуқов*

Техник муҳаррир *Т. Харитонова*

Мусаххих *С. Салохутдинова*

Кичик муҳаррир *Д. Холматова*

Компьютерда саҳифаловчи *К. Голдобина*

Нашриёт лицензияси АИ № 158. 14.08.2009.
Босишга 2015 йил 23 сентябрда рухсат
этилди. Офсет қоғози. Бичими
70×108¹/₆₄. «Virtec Peterburg Uz»
гарнитураси. Офсет босма усулида
босилди. Шартли босма табоғи 2,8.
Нашр табоғи 2,96. Адади 2000 нусха.
Буюртма № 15-661.

Ўзбекистон Матбуот
ва ахборот агентлигининг
«O'zbekiston» нашриёт-матбаа ижодий уйи.
100129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.
Телефон: (371) 244-87-55, 244-87-20.
Факс: (371) 244-37-81, 244-38-10.
e-mail: uzbekistan@iptd-uzbekistan.uz
www.iptd-uzbekistan.uz

Исҳоқова, Замира

И84 Машраб / З. Исҳоқова; ғоя муаллифи ва масъул муҳаррир Қ. Ражабов. — Тошкент: «O‘zbekiston», 2015. 128-б. — (Тарих ва шахс).

ISBN 978-9943-01-938-6

**УЎК: 94(575)(092)Машраб
КБК 86.38**

«O‘ZBEKISTON»

ISBN 978-9943-01-938-8

9 789943 019386